

Think out of the box

Vooroordelen en sociale categorisatie

Nilam Chotkan en Manon Michelotti

Think out of the box

Vooroordelen en sociale categorisatie

Auteurs: Nilam Chotkan en Manon Michelotti
Profielwerkstuk

Vak: Maatschappijwetenschappen
Begeleider: Dhr. Mr. M.A. Sira MA
School: Emmauscollege Rotterdam
Jaarlaag: 6vwo

Februari 2016

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
1. Wat zijn vooroordelen?	5
1.1 Wat zijn vooroordelen?	5
1.2 Wat zijn stereotypen?	5
1.3 Wat is sociale categorisatie?	6
1.4 Conclusie	6
2. Welke vooroordelen heersen er onder jongeren tussen de 15 en 18 jaar jegens de etnische minderheden in Nederland?	8
2.1 Enquête vooroordelen	8
2.2 Enquête stereotypen.....	10
2.3 Evaluatie enquête.....	13
2.4 Conclusie	13
3. Hoe zijn deze vooroordelen ontstaan?	14
3.1 Theorieën over vooroordelen	14
3.1.1 Autoriteitstheorie	14
3.1.2 Conflicttheorie.....	14
3.1.3 Theorie op basis van socialisatie	15
3.1.4 Theorie op basis van sociale categorisatie	16
3.2 Ontstaan vooroordelen jegens etnische minderheden	17
3.2.1 Immigranten uit Turkije en Marokko	17
3.2.2 Immigranten uit Suriname	18
3.2.3 Vergelijking tussen de verschillende culturen.....	18
3.2.4 Maatschappelijke positie van etnische minderheden.....	19
3.3 Conclusie	21
4. Wat zijn de gevolgen van deze vooroordelen?	22
4.1 Discriminatie.....	22
4.2 Stereotype threat	24
4.3 Selffulfilling prophecy.....	25
4.4 Conclusie	26
5. Hoe worden deze vooroordelen beïnvloed?	27
5.1 De invloed van de media op vooroordelen	27
5.1.1 De one-step-flow of injectienaaldtheorie	27
5.1.2 Multi-Step-Flow-theorie.....	27
5.1.3 Theorie van de selectieve perceptie	28

5.1.4 De agendasettingtheorie.....	28
5.1.5 Vooroordelen in de media.....	30
5.2 De invloed van de opvoeding op vooroordelen	31
5.3 Conclusie	31
6. Hoe kunnen deze vooroordelen positief worden beïnvloed?.....	32
6.1 Aanpak gericht op interactie tussen groepen	32
6.2 Individuele aanpak	33
6.2.1 Affectieve aanpak.....	33
6.2.2 Cognitieve aanpak	34
6.3 Conclusie	37
7. Welke strategie(ën) is/zijn het meest effectief?	38
7.1 Onderzoekopstelling.....	38
7.2 Resultaten.....	39
7.3 Evaluatie onderzoekopstelling.....	40
7.4 Conclusie	41
8. Hoe kunnen deze strategieën worden toegepast in de samenleving?	42
8.1 De theorie van positief hokjesdenken.....	42
8.2 De theorie van klassieke conditionering	43
8.3 Toepassing van positief hokjesdenken en klassieke conditionering	43
8.4 Conclusie	44
Conclusie	45
Nawoord.....	47
Bijlage A: Enquête vooroordelen	48
Bijlage B: Enquête stereotypen	49
Bijlage C: Formulier deelname onderzoek	50
Bijlage D: Strategie groep 3 positief hokjesdenken.....	51
Bijlage E: Resultaten onderzoeksgroep 1	52
Bijlage F: Resultaten onderzoeksgroep 2	53
Bijlage G: Resultaten onderzoeksgroep 3	54
Bijlage H: Resultaten onderzoeksgroep 4	55
Bijlage I: Logboek Manon	56
Bijlage J: Logboek Nilam.....	57
Bibliografie	58

Bron afbeelding voorblad: Peters, R. (2013, 30 maart) *Welkom in je hokjesgeest*. Opgeroepen van Kijkmagazine op 7 februari 2016: <http://www.kijkmagazine.nl/artikel/hokjesgeest/>

Inleiding

Stelt u zich eens voor: u zit in de metro en een Marokkaanse jongeman met een lange baard laat zijn rugzak achter in de coupé waar u zich bevindt wanneer hij uitstapt. Wat zou uw eerste reactie zijn? Zou u opstaan en zo snel mogelijk de metro verlaten? Of hem attenderen op het feit dat hij zijn rugtas vergeet? En als het een jongeman van Nederlandse afkomst zou zijn? Zou u dan hetzelfde gedaan hebben?

Dit zijn moeilijke vragen om te beantwoorden, omdat wij ons van een groot deel van dit proces niet bewust zijn. Bovendien ontkennen veel mensen het feit dat hun gedrag wordt beïnvloed door bepaalde vooroordelen, die zich al dan niet in het onderbewustzijn bevinden. Deze vooroordelen zijn vaak gebaseerd op sociale categorisatie (het welbekende ‘hokjesdenken’) waarin personen op basis van een aantal kenmerken in een bepaalde groep worden gecategoriseerd. Dit kan echter wel tot discriminatie leiden, namelijk wanneer gelijke gevallen op basis van deze vooroordelen niet gelijk behandeld worden. In onze probleemstelling stellen wij dan ook dat in de huidige Nederlandse maatschappij vooroordelen op basis van sociale categorisatie kunnen leiden tot discriminatie.

Om dit probleem op te lossen, zijn we op zoek gegaan naar manieren om deze vooroordelen positief te beïnvloeden. Onze hoofdvraag luidt daarom: ‘Hoe kunnen de vooroordelen van jongeren tussen de 15 en 18 jaar jegens de etnische minderheden in Nederland positief worden beïnvloed?’. In het eerste hoofdstuk gaan we in op de definities van vooroordelen, stereotypen en sociale categorisatie. Vervolgens bekijken we in hoofdstuk 2 welke concrete vooroordelen er heersen onder jongeren tussen de 15 en 18 jaar jegens de drie grootste etnische minderheden in Nederland. In het derde hoofdstuk onderzoeken we het ontstaan van deze vooroordelen. We gaan in op de verschillende theorieën over het ontstaan van vooroordelen en op de ontstaansgeschiedenis van de specifieke vooroordelen jegens de etnische minderheden in Nederland. In hoofdstuk 4 besteden we aandacht aan de mogelijke gevolgen van vooroordelen. Tot slot bekijken we in hoofdstuk 5 hoe vooroordelen beïnvloed worden. In hoofdstuk 6 maken we gebruik van alle kennis uit de vorige deelvragen om te onderzoeken hoe deze vooroordelen positief beïnvloed kunnen worden. We testen een aantal van deze gevonden strategieën uit in een onderzoekopstelling in hoofdstuk 7 en bekijken vervolgens in hoofdstuk 8 hoe deze strategieën in de maatschappij zouden kunnen worden toegepast. Dan sluiten we ons profielwerkstuk af met een conclusie en een nawoord.

1. Wat zijn vooroordelen?

1.1 Wat zijn vooroordelen?

In de sociale psychologie worden vooroordelen gedefinieerd als “vijandige of negatieve attitudes ten aanzien van leden van bepaalde groeperingen die uitsluitend gebaseerd zijn op het feit dat zij lid zijn van de desbetreffende groep” (Aronson, Akert, & Wilson, 2011). Hoewel vooroordelen dus naar zowel positieve als negatieve gevoelens kan verwijzen, wordt het voornamelijk gebruikt in een negatieve context. Een vooroordeel beperkt zich echter tot een gedachte of een gevoel; een vooroordeel hoeft niet noodzakelijk het gedrag te beïnvloeden. Op het moment dat iemand op basis van zijn of haar vooroordelen echter onrechtmatig onderscheid maakt tussen mensen, is er sprake van discriminatie. Dit onderwerp zullen we verder behandelen in hoofdstuk 4.

Vooroordelen worden gevormd op basis van de kennis die we over hen (denken te) hebben, zonder daadwerkelijk goed naar de persoon zelf te kijken. De eerste indruk is hierbij van groot belang: we beoordelen mensen onmiddellijk op hun uiterlijk/ uiterlijke kenmerken en plaatsen ze (meestal onbewust) in een hokje. We kijken door de bril van ons persoonlijke referentiekader. De kennis waar we ons oordeel op baseren is echter niet altijd juist: blonde meisjes bijvoorbeeld zijn immers niet allemaal dom.

1.2 Wat zijn stereotypen?

Om goed te begrijpen wat vooroordelen zijn, is het tevens belangrijk om de betekenis van een stereotype te kennen. De begrippen stereotype en vooroordeel worden niet voor niets vaak met elkaar verward; ze liggen dicht bij elkaar. Waar het bij een vooroordeel echter gaat om een (negatief) gevoel of attitude, vinden we in stereotypen zowel positieve als negatieve kenmerken terug die aan leden van bepaalde groepen worden toegeschreven, uitsluitend op basis van hun lidmaatschap (Aronson, Akert, & Wilson, 2011). Een stereotype is eigenlijk een veralgemeend beeld van een ander op basis van kennis die geassocieerd is met een bepaalde groep (Wigboldus, Hoe houden onze hersenen ons voor de gek?, 2014). Schrijver en verslaggever Walter Lippmann introduceerde in 1922 het begrip stereotype; hij beschrijft stereotypen als “kennisstructuren die als mentale afbeelding dienen voor de groep in kwestie” (Lippmann, 1922). Door stereotypering plaatst men iets of iemand in een hokje op basis van bepaalde kenmerken. Ze vertegenwoordigen de kenmerkende aspecten van (sociale) groepen, of van individuen uit die groepen, en leggen daarbij de nadruk op de kenmerken die verschillende groepen van elkaar onderscheiden (Nelson, 2009). Stereotypen geven een ongenueanceerd beeld: ze gaan namelijk voorbij aan de individuele verschillen tussen mensen en dingen. Stereotypering heeft echter wel een belangrijke functie in onze maatschappij; ze helpen ons orde te scheppen in de wereld om ons heen.

Zoals sociaal psycholoog Daniël Wigboldus in zijn college bij de Universiteit van Nederland stelde, plaatsen we eigenlijk alles om ons heen in hokjes. Een stoel die we misschien nog nooit eerder hebben gezien, plaatsen we op basis van een aantal kenmerken in het hokje stoel. Vervolgens verbinden we er een aantal andere kenmerken aan die in het algemeen gelden voor dit hokje; bijvoorbeeld dat je er op kunt zitten. Zo doen we dit ook bij mensen; we plaatsen mensen graag in een hokje of in een groep om de wereld om ons heen te simplificeren. (Wigboldus, Hoe houden onze hersenen ons voor de gek?, 2014) Door bijvoorbeeld het stereotype dat blonde mensen dom zijn, plaatst men iemand op basis van het kenmerk dat deze persoon blonde haren heeft in het hokje ‘blondjes’ en verbindt vervolgens het kenmerk ‘dom’ aan de desbetreffende persoon. Het stereotype

is dus 'Blonde mensen zijn dom' en het vooroordeel is 'Zij is blond, dus ze zal wel dom zijn'. Aan dit vooroordeel is ook duidelijk een negatieve gevoelswaarde verbonden. Vooroordelen komen vaak, maar niet altijd, voort uit stereotypen, omdat ze gebaseerd kunnen zijn op de 'hokjes'. Het negatieve gedrag van één of een aantal leden wordt dan gegeneraliseerd naar de groep.

1.3 Wat is sociale categorisatie?

In deze context is het ook van belang om het begrip sociale categorisatie toe te lichten: dit is namelijk het indelen van mensen in groepen (hokjes) op basis van gemeenschappelijke eigenschappen. Het proces van sociale categorisatie bespaart ons tijd wat betreft het inschatten van mensen en hun gedrag. Ook kan men op deze manier kan men snel nieuwe informatie verwerken over een persoon. Deze sociale categorisatie vormt de basis van de menselijke sociale interactie. (Wigboldus, Waarom is hokjesdenken juist goed?, 2014)

Deze categorisatie wordt ook in het socialisatieproces al aan kinderen meegegeven. Bij het leren van een taal leren ouders hun kinderen aan om labels te plakken op voorwerpen en personen. Alle stoelen krijgen het label 'stoel' en alle huizen krijgen het label 'huis', terwijl deze huizen onderling van elkaar verschillen. Deze verschillen worden echter genegeerd; een huis wordt gecategoriseerd in het hokje 'huis' om zo de wereld om ons heen te simplificeren. We categoriseren deze voorwerpen op basis van bepaalde kenmerken, waarna de kennis over deze categorie onmiddellijk wordt geactiveerd. Na het categoriseren van een stoel weten we bijvoorbeeld dat we er op kunnen gaan zitten. (Wigboldus, Waarom is hokjesdenken juist goed?, 2014)

Ook vanuit onze dierlijke natuur zijn we gewend te categoriseren. Hierbij gaan we eerder af op een negatief dan op een positief vooroordeel. Als we in de verte een groot katachtig dier met strepen zouden zien, neemt ons systeem het zekere voor het onzekere en categoriseren we het beest in de groep tijgers. Vervolgens zetten we het op een rennen. Zouden we het dier in de categorie kat plaatsen, dan lopen we meer gevaar. (Wigboldus, Waarom is hokjesdenken juist goed?, 2014) Dit systeem volgt de mens, ook in het dagelijks leven, onbewust. Eigenlijk is het dus goed dat we categoriseren, omdat we onszelf hiermee beschermen.

Uit een onderzoek van psychologen Dan Simons en Christopher Chabris bleek dat deze categorisatie ook ons dagelijks leven beïnvloedt. In het experiment dat zij in het kader van hun onderzoek naar 'Change Blindness' (Blindheid voor verandering) uitvoerden, lieten ze mensen aan een balie een formulier invullen als aanmelding voor een experiment. Het daadwerkelijke experiment vond echter al aan de balie plaats; de baliemedewerker die hen het formulier gaf, dook naar onder om het formulier op te bergen. Vervolgens kwam een andere baliemedewerker naar boven, met duidelijk andere gezichtskenmerken en bovendien een ander kleur overhemd. In 75% van de gevallen hadden de deelnemers aan het experiment deze verandering niet door. Een verklaring hiervoor is dat de deelnemers de baliemedewerker niet zagen als individu, maar hem categoriseerden in het hokje 'baliemedewerker'. De andere baliemedewerker die vervolgens omhoog kwam, hoorde ook in dit hokje, waardoor de proefpersonen de verandering niet opmerkten. Door deze categorisatie negeren we dus verschillen tussen individuen. (Simons & Chabris, 2011)

1.4 Conclusie

Uit dit eerste hoofdstuk blijkt dat een vooroordeel een negatieve attitudes jegens een lid van een bepaalde groep is, die gebaseerd is op het lidmaatschap van de desbetreffende groepering (Aronson,

Akert, & Wilson, 2011). Voor verder onderzoek naar vooroordelen is het van belang om tevens de betekenis van twee andere begrippen te kennis: stereotypen en sociale categorisatie. Een stereotypen zijn “kennisstructuren die als mentale afbeelding dienen voor de groep in kwestie” (Lippmann, 1922) en vertegenwoordigen de kenmerkende aspecten van (sociale) groepen, of van individuen uit die groepen (Nelson, 2009). Sociale categorisatie is het indelen van mensen in groepen (hokjes) op basis van gemeenschappelijke eigenschappen (Wigboldus, Waarom is hokjesdenken juist goed?, 2014).

2. Welke vooroordelen heersen er onder jongeren tussen de 15 en 18 jaar jegens de etnische minderheden in Nederland?

Om deze deelvraag te beantwoorden hebben we twee enquêtes afgenomen bij verschillende bovenbouwklassen op het Emmauscollege in Rotterdam. We zijn ons er van bewust dat de resultaten van onze enquête niet volledig representatief zijn voor de vooroordelen die onder alle jongeren tussen de 15 en 18 jaar in Nederland heersen. Het Emmauscollege is allereerst een school is met uitsluitend havo- en vwo-scholieren, waardoor de vooroordelen die vmbo-scholieren hebben niet naar voren komen in onze enquête. Daarnaast bevindt het Emmauscollege zich in Rotterdam (in de Randstad), waardoor de verschillen tussen de mensen die binnen en buiten de Randstad wonen in onze resultaten niet naar voren komen.

Uit de resultaten van de leerlingen die de enquête hadden ingevuld, bleek dat het percentage dat van Nederlandse afkomst was (76,67%) vrijwel exact overeenkomt met het percentage autochtonen tussen de 15 en 18 jaar in heel Nederland (76,8%) (CBS, 2015). Op dit gebied zijn de resultaten dus in grotere mate representatief voor de groep jongeren van 15 t/m 18 jaar in Nederland. Ook hebben we geprobeerd om beide enquêtes bij ongeveer gelijke groepen wat betreft leeftijd en niveau af te nemen. Ieder van de twee enquêtes hebben we afgenomen bij een 4havo-, 4vwo-, 5havo-, 5vwo- en 6vwo-klas. In totaal hebben we bij 240 leerlingen de enquêtes afgenomen.

In onze enquête vragen wij naar vooroordelen en stereotiepe beelden jegens de grootste groepen etnische minderheden in Nederland. Uit gegevens van het CBS blijkt dat de grootste groepen allochtonen uit Marokko (380 755), Turkije (396 555) en Suriname (348 662) komen (CBS, 2015). Daarom hebben wij ervoor gekozen om in onze enquête te vragen naar vooroordelen en stereotypen jegens deze drie groepen. Wij hebben ons in de enquête slechts beperkt tot 3 vragen. Zo hopen wij de aandacht van de leerling te behouden en een zo serieus mogelijke uitkomst te krijgen. Tijdens het afnemen van de enquête hebben wij de leerlingen nadrukkelijk duidelijk gemaakt dat de enquête anoniem was en dat de resultaten niet voor andere doeleinden gebruikt zouden worden. Dit om politiek correcte en maatschappelijk geaccepteerde antwoorden te voorkomen. Daarnaast hebben wij het onderwerp van ons profielwerkstuk (vooroordelen en stereotypen) niet aan de leerlingen bekend gemaakt, zodat de resultaten hierdoor niet beïnvloed zouden worden. Ook hebben wij de leerlingen gevraagd om hun tafels uit elkaar te zetten om ervoor te zorgen dat ze elkaar niet zouden beïnvloeden.

2.1 Enquête vooroordelen

Bij de enquête over de vooroordelen hebben we de leerlingen gevraagd karaktereigenschappen op te schrijven die het eerst bij hen opkwamen bij het zien van een foto van een Marokkaanse, Turkse en Surinaamse man. (Zie bijlage A) Door deze foto's te laten zien hebben we geprobeerd om de 'onbewuste' vooroordelen onder deze jongeren op te roepen, die zij ook zouden hebben wanneer zij een man van bijvoorbeeld Turkse afkomst op straat zouden tegenkomen.

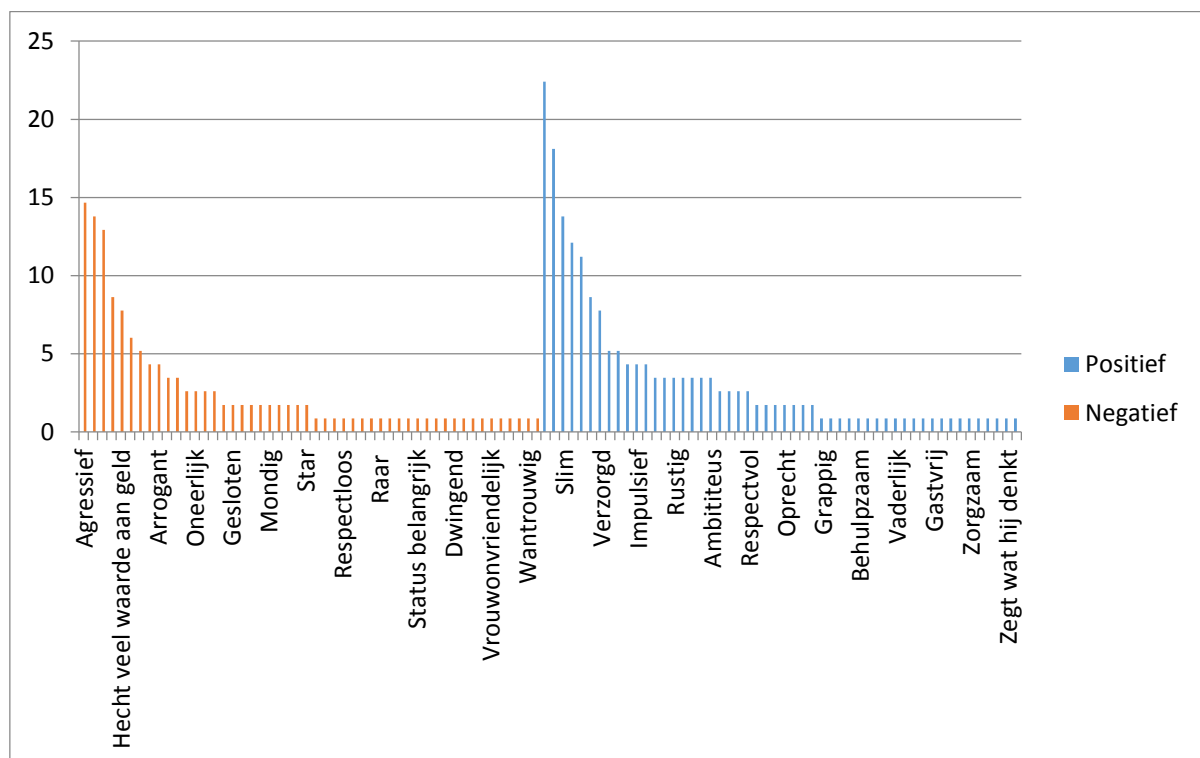
Wij hebben er voor gekozen om de enquête in zwart-wit te laten zien, om de foto's zo een neutraal mogelijke uitstraling te geven. Ook hebben wij de foto's zo uitgeknipt dat er zo min mogelijk te zien is van kleding die de personen dragen omdat dit de resultaten zou kunnen beïnvloeden. Wij hebben geprobeerd het beeld zo neutraal mogelijk te houden. Ten slotte hebben we er voor gekozen om met

mannelijke portretten te werken, omdat zowel vooroordelen als stereotypen meestal op het mannelijke geslacht gericht zijn (Allport, 1954).

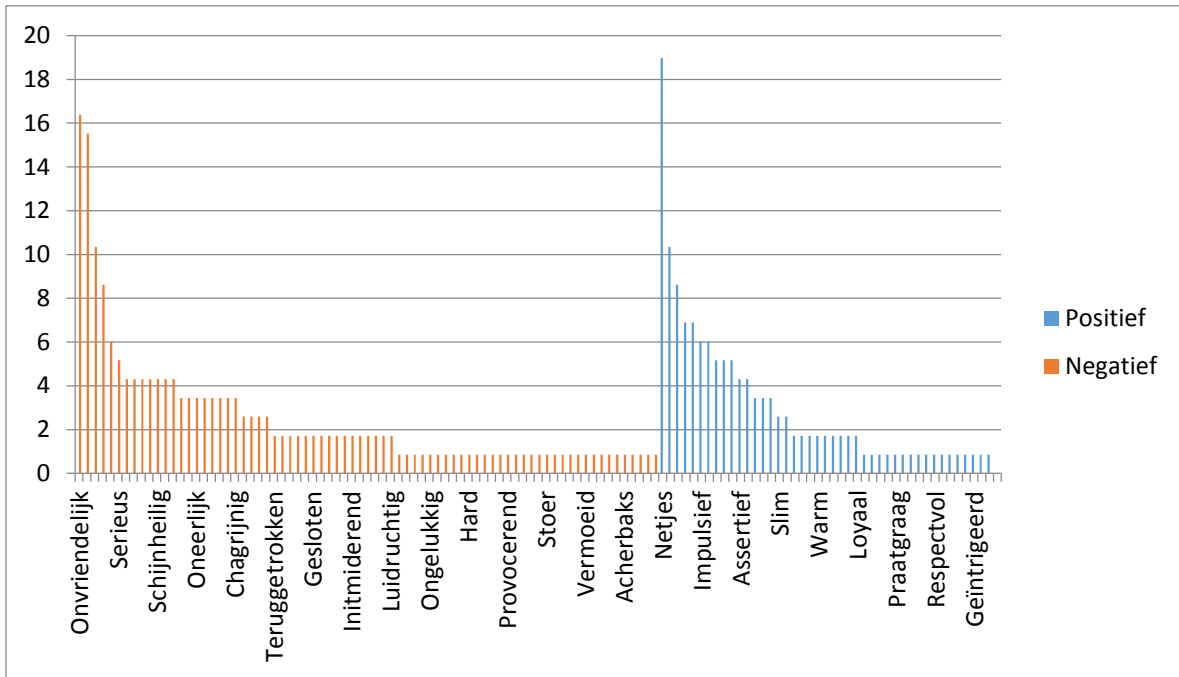
Van de in totaal 116 ondervraagden zijn de percentages berekend naar aanleiding van de antwoorden uit de enquête. Uit de eerste grafiek is te concluderen dat de verhouding tussen positieve en negatieve vooroordelen ongeveer gelijk is. Negatieve vooroordelen die de leerlingen jegens Marokkanen hebben zijn onder andere: Agressief (14,66%), boos (12,93%), gemeen (8,62%) en dat ze veel waarde hechten aan geld (7,76%) Positieve eigenschappen die vaak genoemd werden, waren: Aardig (22,41%), betrouwbaar (18,1%) en slim (13,79%).

Bij de Turk waren er echter meer negatieve karaktereigenschappen dan positieve. Zo vond een groot deel van de leerlingen (16,38%) dat de Turkse man er onvriendelijk uit zag en 15,52% vond dat hij er geheimzinnig uit zag. Ook vond 10,34% dat hij een boze uitstraling had. De positieve eigenschappen die vaak genoemd werden, waren netjes (18,97%), makkelijke prater(10,34%) en vriendelijk (8,62%).

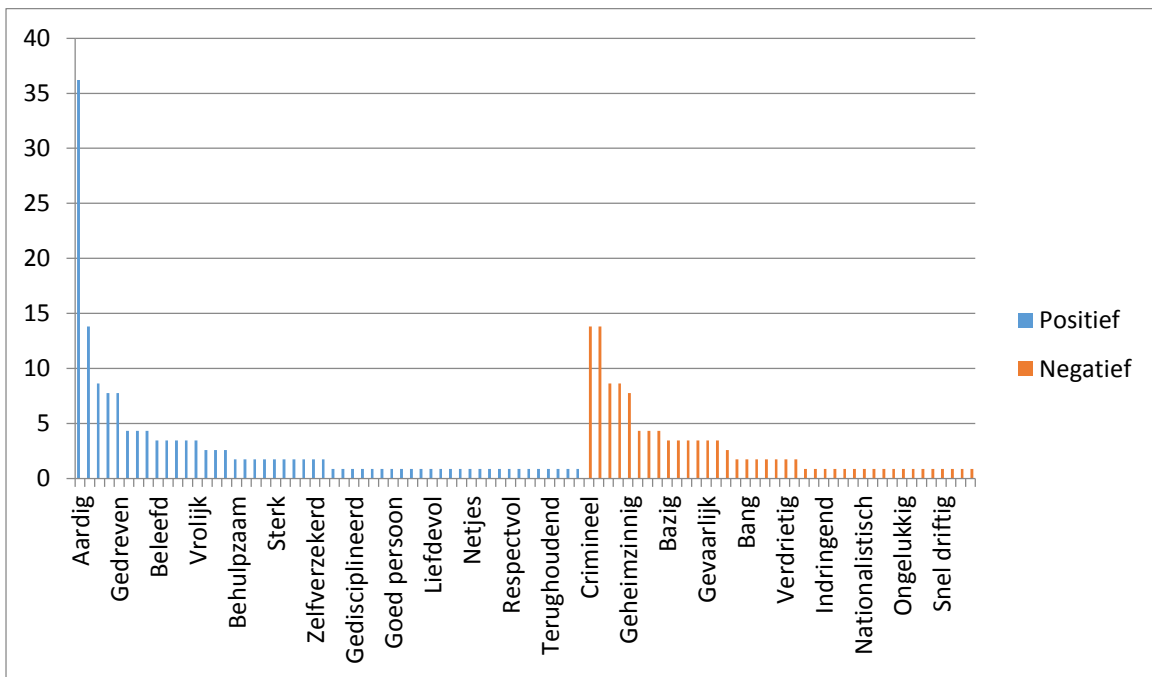
Opvallend was dat de leerlingen bij de man van Surinaamse afkomst beduidend positiever waren. Er zijn relatief minder negatieve eigenschappen genoemd dan bij de Marokkaanse en de Turkse man. De negatieve eigenschappen die vaak werden genoemd bij de Surinamer waren crimineel en drugsdealer (13,8%), neerbuigend (8,62%) en onzeker (8,62%). Een grote groep leerlingen (36,21%) vond dat de Surinaamse man er aardig uitzag.

Grafiek 1: Vooroordelen jegens Marokkanen.

Grafiek 2: Vooroordelen jegens Turken.

Grafiek 3: Vooroordelen jegens Surinamers.

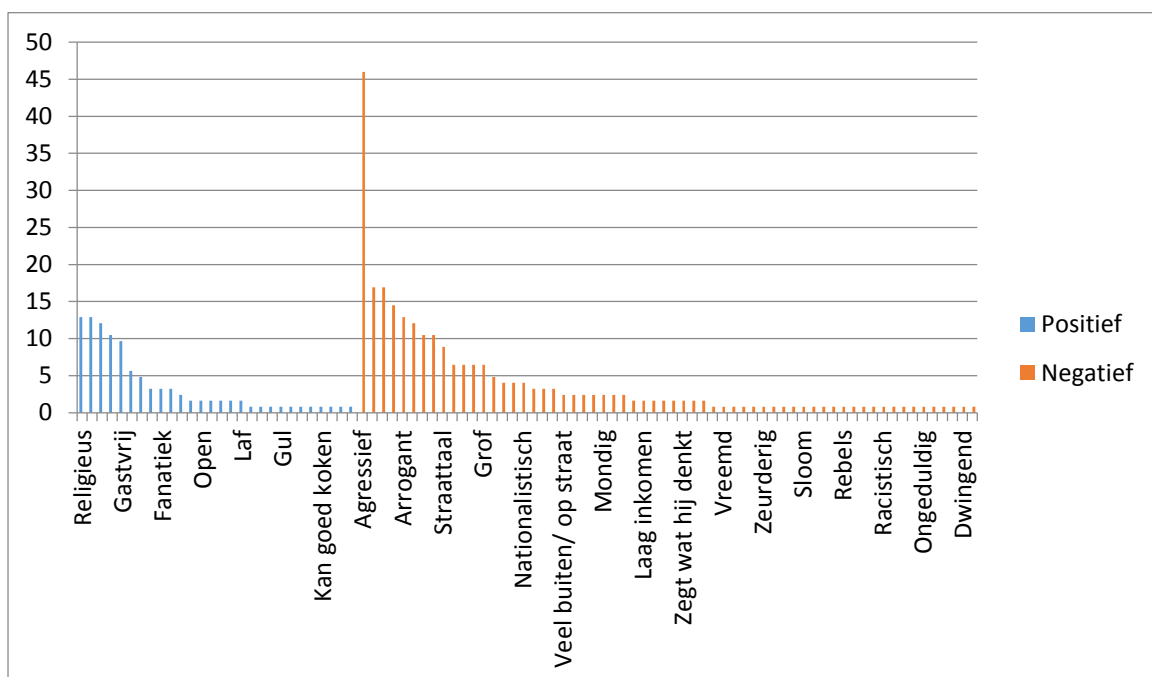
2.2 Enquête stereotypen

In de enquête over stereotypen hebben wij gevraagd naar de eerste karaktereigenschappen die bij de leerlingen opkwamen bij respectievelijk een Marokkaanse, een Turkse en een Surinaamse man. Door middel van deze enquête wilden wij het stereotiepe beeld over de etnische minderheden achterhalen en onderzoeken of dit een grotendeels positief of negatief beeld was. Van de in totaal 124 ondervraagden zijn de percentages berekend naar aanleiding van de genoemde antwoorden uit de enquête. Uit de resultaten van onze enquête bleek dat er over de Marokkaan een grotendeels

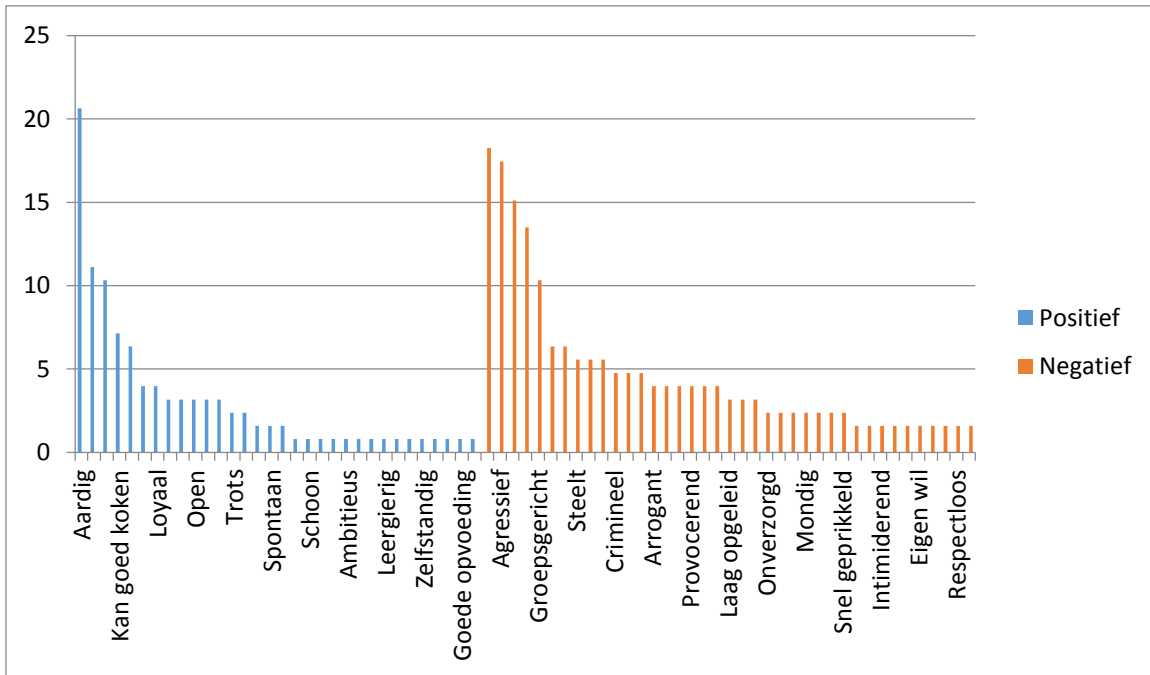
negatief stereotype heerst. De stereotiepe Marokkaan is volgens de resultaten van onze enquête agressief (45,97%), steelt (16,94%), is onbeleefd/asociaal (16,94%), luidruchtig, arrogant, religieus en aardig (12,90%).

Bij de Turkse man was de verhouding tussen positieve en negatieve eigenschappen echter meer verdeeld. De stereotiepe Turk is volgens de resultaten van onze enquête agressief (17,46%), praat gebrekkig Nederlands (18,25%), is luidruchtig (13,49%), maar ook aardig (20,63%), grappig (11,11%) en familiegericht (10,32%).

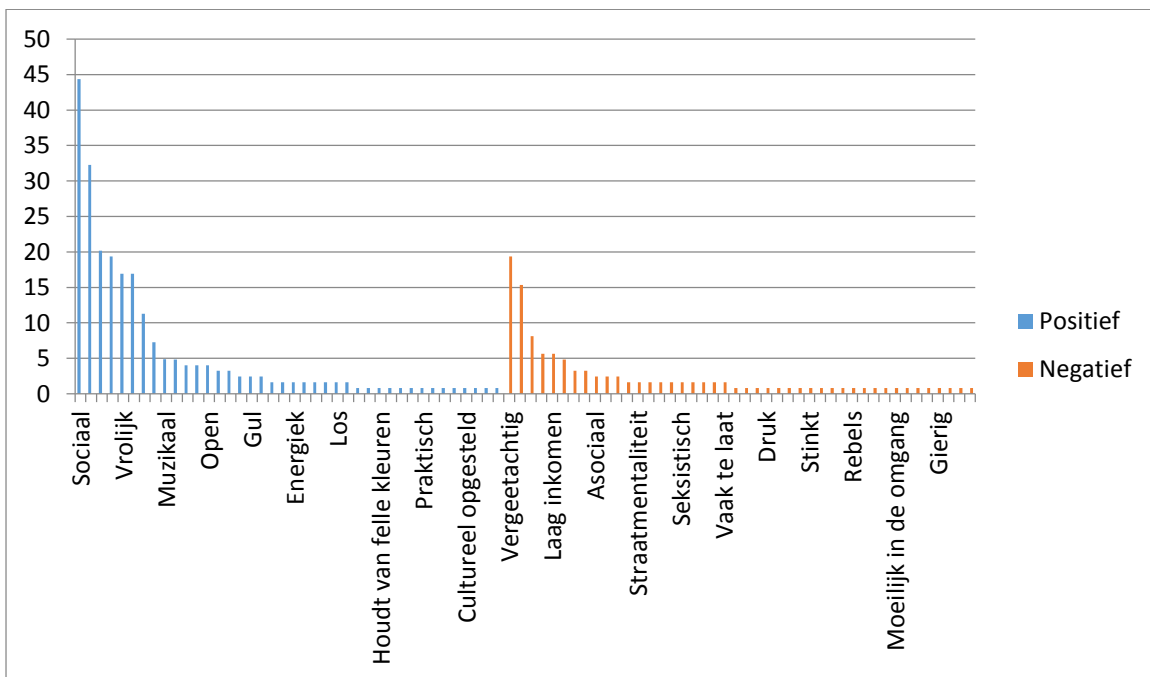
Opvallend was bij de stereotiepe Surinaamse man dat er over het algemeen veel positieve eigenschappen werden genoemd in verhouding met de negatieve. Ook in vergelijking met de Turk en de Marokkaan is de stereotype Surinamer zeer positief. De stereotiepe Surinamer volgens de resultaten van onze enquête is sociaal (44,35%), aardig (32,26%) kan lekker koken (20,16%) is grappig (19,35%), vrolijk en gastvrij (16,94%), maar ook vergeetachtig (19,35%), lui (15,32%) en heeft zijn eigen cultuur (8,1%).

Grafiek 4: Stereotypen jegens Marokkanen.

Grafiek 5: Stereotypen jegens Turken.

Grafiek 6: Stereotypen jegens Surinamers.

2.3 Evaluatie enquête

Tijdens het afnemen van de enquêtes zijn ons een aantal zaken opgevallen. De meeste leerlingen hadden moeite met het invullen van de enquête. Wij verklaren dit door het feit dat men vaak niet geconfronteerd wil worden met het feit dat er een stereotiep beeld heerst. Verder willen de meeste mensen niet toegeven dat ze vooroordelen hebben en proberen ze het dan ook op een of andere manier te verbergen of te verbloemen. Dit deden leerlingen bijvoorbeeld door eerst een negatieve eigenschap op te schrijven (bijvoorbeeld agressief) en daarna het te compenseren met een positieve eigenschap (bijvoorbeeld betrouwbaar).

Omdat wij een sociaal onderzoek houden zijn de resultaten niet waterdicht. De resultaten worden namelijk ook beïnvloed door externe factoren, zoals meningen, ervaringen en herinneringen. Wij kunnen deze factoren niet beïnvloeden en daarom hebben wij geprobeerd de andere factoren (waar we wel invloed op kunnen hebben) zoveel mogelijk te neutraliseren. Het uit elkaar zetten van de tafels voorafgaand aan het invullen van de enquête is hier een goed voorbeeld van. Wij zijn ons er echter van bewust dat de resultaten niet geheel zuiver (kunnen) zijn, maar we hebben wel geprobeerd ze zo zuiver mogelijk te maken.

2.4 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we d.m.v. een twee enquêtes, afgenomen onder 240 bovenbouwleerlingen van het Emmauscollege in Rotterdam, onderzocht van wat de vooroordelen jegens etnische minderheden onder jongeren tussen de 15 en 18 jaar zijn. In deze enquêtes hebben wij gevraagd naar de vooroordelen en stereotypen van de drie grootste etnische minderheden in Nederland: Surinamers, Turken en Marokkanen. Uit dit onderzoek hebben wij de volgende conclusies kunnen trekken.

De meest voorkomende vooroordelen onder de onderzoeksgroep jegens Marokkanen zijn agressief, boos, gemeen en dat ze veel waarde hechten aan geld. Voor de Turkse minderheid waren dit een onvriendelijke uitstraling, geheimzinnig en boos. Bij de Surinamer werden crimineel, drugsdealer, neerbuigend en onzeker het meeste genoemd.

Het stereotype beeld dat de ondervraagden hadden van de Marokkaanse minderheid was agressief, crimineel, onbeleefd/asociaal, luidruchtig, arrogant, religieus en aardig. Voor de Turkse minderheid werden agressief, luidruchtig, aardig, grappig, familiegericht en gebrekkig Nederlands het meest genoemd. Voor de Surinaamse minderheid waren dit sociaal, aardig, kan lekker koken, grappig, vrolijk, gastvrij, vergeetachtig, lui, en heeft zijn eigen cultuur.

3. Hoe zijn deze vooroordelen ontstaan?

3.1 Theorieën over vooroordelen

Vanuit de sociale psychologie zijn er 4 theorieën die het ontstaan van vooroordelen kunnen verklaren. In dit hoofdstuk worden deze theorieën uitgebreid behandeld en toegelicht. Dit zijn achtereenvolgens de autoriteitstheorie, de conflict- of concurrentietheorie, de theorie op basis van socialisatie en de theorie op basis van sociale categorisatie (Shadid, Grondslagen van interculturele communicatie, 2012).

3.1.1 Autoriteitstheorie

Volgens de autoriteitstheorie ontstaan vooroordelen door een combinatie van bepaalde persoonlijkheidsfactoren en politieke, sociale en economische opvatting bij de mens. Deze theorie komt voort uit de ideeën van Thomas Adorno, een Duitse socioloog en filosoof die tijdens de Tweede Wereldoorlog vluchtte uit Nazi-Duitsland. Volgens hem ontstaan vooroordelen bij personen met een autoritaire persoonlijkheid. Deze persoonlijkheid is een volgens hem een combinatie van nature en nurture: sommige van de persoonlijkheidskenmerken zijn aangeboren, anderen zijn aangeleerd in het socialisatieproces. Kinderen die opgroeien in een gezin waarin hiërarchie een grote rol speelt en waarin de ouders een grote autoriteitsrol vervullen, zijn in hun toekomstige leven eerder geneigd tot het ontwikkelen van vooroordelen jegens personen met een lagere status in de maatschappij. Dit is hen immers aangeleerd in de opvoeding; zij baseren hun sociale categorisatie op starre sociale verhoudingen in de maatschappij. Dit proces geldt vooral wanneer deze personen hun in-group zien als superieur en willen dat hun eigen groep domineert. Personen met deze kenmerken hebben een sterk zwart-wit beeld van de wereld. (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Nevitt Stanford, 1950) Veel onderzoekers hebben echter kritiek geleverd op de autoriteitstheorie. Zo is er in de Nederlandse samenleving onder de allochtone bevolking sprake van meer hiërarchische verhoudingen in het gezin dan onder de autochtone bevolking. Desalniettemin zijn er ook aspecten van de theorie die wel in overeenstemming zijn met de werkelijkheid: mensen met een sterk hiërarchisch wereldbeeld zijn eerder geneigd een bevooroordeelde houding aan te nemen. (Plous, 2015)

3.1.2 Conflicttheorie

In de conflicttheorie worden vooroordelen gezien als universeel en onvermijdelijk. In deze theorie wordt verondersteld dat de vijandigheid tussen groepen ontstaat door directe competitie om beperkt beschikbare (schaarse) middelen (Aronson, Akert, & Wilson, 2011). Deze concurrentie kan een oorzaak vormen voor conflicten en dus voor vooroordelen. Daarnaast worden deze vooroordelen vaak versterkt in een situatie waar spanning heerst tussen verschillende groepen. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de vooroordelen van Nederlanders jegens Poolse gastarbeiders met betrekking tot de werkgelegenheid in de bouw. Het gaat hier om de beschikbaarheid van een beperkt goed, namelijk banen in de bouwsector, waarover tussen beide groepen concurrentie bestaat. De negatieve attitude wordt in een dergelijke conflictsituatie versterkt en de vooroordelen nemen toe, doordat de in-group zich bedreigd voelt door de out-group. (Wilson & Akert, 2007)

Een ander voorbeeld van vooroordelen die ontstaan door een conflict om schaarse goederen komt uit de VS, toen veel Chinese immigranten zich in de negentiende eeuw vestigden in Californië om goud te zoeken. De Amerikaanse mijnwerkers voelden zich in het nauw gedreven en ontwikkelde een bevooroordeelde houding jegens de Chinese immigranten. Zij noemden de Chinese goudzoekers

onder andere 'verdorven en boosaardig', 'inhalige gulzigaards' en 'bloeddorstig en onmenselijk' (Wilson & Akert, 2007).

Muzafer Sherif deed met zijn collega's onderzoek naar de conflicttheorie in de situatie van een padvindingskamp. De proefpersonen waren twaalfjarige jongens die in twee 'kampen' werden verdeeld, de Eagles en de Ratlers. Beide groepen begonnen het experiment met groepsactiviteiten om de cohesie binnen hun kamp te vergroten, met minimaal contact met het andere kamp. Vervolgens werden er competitieve activiteiten georganiseerd waarin beide kampen tegen elkaar moesten strijden. Daarnaast creëerde het onderzoeksteam op diverse andere manieren spanning tussen beide groepen. De activiteiten mondten uit in scheld- en vechtpartijen waarin de kampen lijnrecht tegenover elkaar stonden. Na dit conflict probeerden de onderzoekers de vijandigheid om te buigen door niet-competitieve activiteiten voor de hele groep te organiseren die sociale contacten moesten stimuleren. Het gevoel van vijandigheid kon echter niet zomaar weggenomen worden en de concurrentie werd juist steeds verder opgebouwd. Zo werkt dit ook in de samenleving: zelfs wanneer de daadwerkelijke schaarste is verdwenen en er dus geen concurrentie meer is om deze goederen, blijft de vijandigheid tussen de in- en out-group aanwezig. (Wilson & Akert, 2007)

In Nederland zouden de vooroordelen jegens etnische minderheden ook op deze manier verklaard kunnen worden. Een mogelijke verklaring voor de huidige vooroordelen jegens de etnische minderheden is de economische kredietcrisis die sinds 2008 in Nederland speelt. Waar de werkloosheid in Nederland in 2008 (voor het begin van de crisis in Europa) slechts 3,7% was, lag dit percentage in 2010 op 5,5% en in 2013 zelf op 7,3%. (CBS, 2015) Hierdoor kan onder de autochtone Nederlandse bevolking een gevoel van schaarste zijn ontstaan op o.a. het gebied van werkgelegenheid. 'Ze pikken onze banen in' en 'Laat ze lekker teruggaan naar hun eigen land' zijn vaak gehoorde uitspraken met betrekking tot de etnische minderheden in Nederland. De bevooroordeelde houding jegens deze etnische minderheden kan door dit gevoel van concurrentie versterkt zijn.

De zondeboktheorie (Allport, 1954) neemt een bijzondere plek in binnen het gebied van de conflicttheorie. Volgens de zondeboktheorie zullen mensen zeer zelden zichzelf de schuld geven van problemen. Ze gaan namelijk op zoek naar zondebokken op wie ze hun agressie kunnen projecteren. Dit zijn vaak individuen uit de out-group of zelfs gehele out-groups. (Landau & Miller, 2015)

3.1.3 Theorie op basis van socialisatie

Vooroordelen kunnen ook verklaard worden vanuit het socialisatieproces. Dit is het proces waarin een individu wordt gevormd tot een volwaardig lid van de in-group en de normen en waarden van deze groep aanleert en zich eigen maakt. Vanaf de leeftijd van vijf jaar begrijpt een kind dat hij lid is van verschillende groepen. Dit kan bijvoorbeeld het gezin of de familie zijn, maar ook de klas op school of het voetbalteam. Daarnaast is er op die leeftijd ook al sprake van een etnische identificatie; vereenzelviging met mensen met dezelfde etniciteit. Tot een leeftijd van 9 of 10 jaar zal een kind echter nog niet begrijpen wat deze identificatie betekent, dit gebeurt namelijk pas als hij ingroup-loyaliteit ontwikkelt. (Allport, 1954) Individuen worden geboren in een samenleving waar al in zekere mate sprake is van sociale structuren. Deze structuren en normen worden vervolgens dus ook bewust of onbewust aan de volgende generatie doorgegeven. Zo ontstaan vooroordelen bij een individu dus doordat deze persoon de bevooroordeelde houding aangeleerd krijgt door de socialiserende instituties. Het gezin speelt hierin een zeer grote rol; sociale, economische en politieke opvattingen worden binnen het gezin gedeeld en overgenomen door de kinderen. Zo worden ook de vooroordelen van de ouders (bewust of onbewust) overgedragen aan de volgende generatie. Dit

gebeurt echter ook in het onderwijs: uit onderzoek is gebleken dat schoolboeken bijdragen aan de ontwikkeling van vooroordelen bij jongeren.

Door de onderlinge verbondenheid en socialisatie ontwikkelen alle groepen een levenswijze met karakteristieke gedragscodes, overtuigingen, normen en 'vijanden' die passen bij hun eigen aangepaste behoeftes. Ook wordt er binnen de groep een zekere sociale druk uitgeoefend om alle leden in lijn te houden. Stel bijvoorbeeld dat het binnen een Nederlandse vriendengroep een gewoonte of 'normaal' is om allochtonen te discrimineren. Dit is onderdeel van de gedragscode. Er is ook sprake van een zekere sociale controle: de groepsleden dwingen elkaar om zich aan de geldende normen te houden. Wanneer één van de leden vervolgens laat weten dat het gedrag onder discriminatie valt en dat hij of zij het er niet mee eens is, zal deze persoon door de rest van de groep raar aangekeken en misschien niet meer geaccepteerd worden. Er zitten dus sancties verbonden aan het niet volgen van de geldende norm. Daarom zijn alle leden van de groep geneigd de groepsnormen over te nemen. Vaak worden deze normen uiteindelijk 'eigen' gemaakt, ook wel internalisatie genoemd, waardoor de heersende vooroordelen in stand gehouden worden.

3.1.4 Theorie op basis van sociale categorisatie

In de social identity theory (Tajfel & Turner, 1979) wordt uitgegaan van een 'Self' die kan reflecteren en zichzelf kan zien als een object. Ook kan de 'Self' zichzelf categoriseren, classificeren of zichzelf op een bepaalde manier benoemen met betrekking tot andere sociale categorieën. Dit proces wordt self-categorization genoemd (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987). Hierdoor wordt een sociale identiteit gevormd: dit is de kennis van een persoon dat hij of zij tot een bepaalde sociale categorie of groep behoort (Hogg & Abrams, 1988).

In dit proces is er ook sprake van sociale vergelijking, waardoor personen die overeenkomen met de 'Self' gecategoriseerd worden als de 'in-group' op basis van een zekere verbondenheid. De in-group kan het beste worden omschreven als een sociale groep waarmee een persoon zich psychologisch identificeert als lid van deze groep. Leden van een in-group kunnen allemaal de term 'wij' met dezelfde betekenis gebruiken (Allport, *The Nature of Prejudice*, 1954). Identificatie met de in-group geeft houvast aan het individu en vormt een leidraad van de normatieve dimensie van de cultuur.

Ditzelfde proces geldt ook voor de out-group, maar dan omgekeerd. Personen die anders zijn dan de 'Self' worden gecategoriseerd als de out-group. Dit kan bijvoorbeeld op basis van ras, etniciteit en religie, maar ook op het gebied van sekse en woonplaats. De groepen waarmee iemand zichzelf categoriseert of waar hij of zij door anderen bij wordt geplaatst, hangen af van de situatie.

Deze sociale vergelijking en self-categorization kunnen verschillende gevolgen hebben. De waargenomen en veronderstelde overeenkomsten tussen de Self en de overige leden van de in-group worden benadrukt. Daarnaast worden de waargenomen en veronderstelde verschillen tussen de zelf en de out-group juist geaccentueerd. Hierdoor ontstaat een wij-zij-gevoel: beide groepen worden tegen elkaar afgezet. Eigenschappen van personen binnen de out-group worden gegeneraliseerd naar de gehele out-group vanuit een min of meer vijandelijke houding. Dit zorgt voor het ontstaan van vooroordelen; op basis van het lidmaatschap van de out-group worden bepaalde eigenschappen aan een persoon toegekend.

3.2 Ontstaan vooroordelen jegens etnische minderheden

Naast deze vier theorieën over het ontstaan van vooroordelen, is het ook van belang om de specifieke vooroordelen jegens de Surinaamse, Turkse en Marokkaanse etnische minderheden nader te bekijken. Het begin van de oorzaak van het ontstaan van deze vooroordelen kan gevonden worden in de migratie van deze etnische minderheden naar Nederland.

3.2.1 Immigranten uit Turkije en Marokko

Na de Tweede Wereldoorlog was er in de jaren '60 in Nederland sprake van een grote economische bloei waardoor er veel vraag was naar arbeidskrachten in de industrie. Bovendien was er destijds veel emigratie vanuit Nederland naar andere landen en was er sprake van weerstand vanuit religieuze kringen tegen de arbeidsparticipatie van vrouwen. Hierdoor konden de vacatures in de industrie niet opgevuld worden. (Obdeijn & Schrover, 2008) In Marokko en Turkije was er juist sprake van werkloosheid, waardoor veel jonge mannen uit deze landen als gastarbeiders naar Nederland migreerden. De eigenaren van de Nederlandse fabrieken en mijnen zonden personeel naar Marokko en Turkije om daar werknemers te werven. Deze eigenaren zagen een groot voordeel in de buitenlandse arbeidskrachten; zij konden immers bij krapte worden aangetrokken en aan het einde van hun tweejarige contract weer naar huis worden gestuurd. (Obdeijn & Schrover, 2008) Doordat het Nederlandse beleid in eerste instantie was gericht op het behouden van de Turkse en Marokkaanse cultuur onder de migranten, verliep de integratie moeizaam. Later verzetten zowel de werkgevers in de industrie als de Turkse en Marokkaanse werknemers zich tegen het tijdelijke karakter van de migratie. De werknemers wilden dat goed ingewerkte arbeiders langer konden blijven omdat werving en training veel geld kostten, de werknemers wilden hun gezin graag later migreren omdat er in Nederland betere sociale en medische voorzieningen waren. In 1983 maakte de overheid het eerste beleid gericht op arbeidsmigranten die langer in Nederland zouden blijven. Het beleid was gericht op vermindering van de maatschappelijke achterstand en integratie in de Nederlandse samenleving met recht op behoud en ontwikkeling van de eigen cultuur. Het doel hiervan was om de achterstand als gevolg van discriminatie en ongelijkheid opheffen. De overheid ging ervanuit dat versterking van de eigen identiteit van de nieuwkomers zou leiden tot emancipatie (Obdeijn & Schrover, 2008).

Een groot deel van de gastarbeiders raakte later echter werkeloos doordat hun werk was verdwenen door de ontwikkelingen in de industrie waardoor de productie was geautomatiseerd. Volwaardige deelname aan het arbeidsproces was een belangrijke voorwaarde voor integratie, maar de overheid besloot de overtollig geworden arbeiders door te schuiven naar de WAO. Hierdoor werden zij buiten het arbeidsproces geplaatst waardoor de participatie en integratie werden belemmerd. Daarnaast was er sprake van discriminatie bij selectieproces voor een baan, waardoor de immigranten moeilijk aan werk konden komen. Een voorbeeld hiervan waren psychologische toelatingstests die niet waren aangepast aan de leefwereld van migranten. Bovendien migreerden ook de vrouwen en kinderen van de arbeidsmigranten in het kader van gezinshereniging naar Nederland, waardoor de Turken en Marokkanen zichtbaarder werden in de maatschappij. (Obdeijn & Schrover, 2008) De overheid kwam pas te laat met maatregelen om te integratie te bevorderen. De Turkse en Marokkaanse migranten waren immers al buiten de Nederlandse samenleving geplaatst waardoor zij in de ogen van de autochtone bevolking een out-group vormden. Dit kan gezien worden als een cruciaal punt in het ontstaan van de vooroordelen jegens deze etnische minderheden.

De meeste Turkse migranten waren afkomstig uit het arme platteland van Anatolië. De helft van de Turkse immigranten had al in een ander land gewoond en twee derde was afkomstig van het platteland. De Turkse mannen waren dus overwegend laaggeschoold, maar de integratiekansen waren hoog. Veel van de Marokkaanse migranten waren afkomstig uit het Rifgebied, waar sprake is van een gearbiseerde cultuur. In dit gebied heerste een lange traditie van migratie, waardoor er ook onder deze groep een hogere kans was op goede integratie in de Nederlandse samenleving.

Na de oliecrisis in 1973 werd deze arbeidsmigratie echter stopgezet. Deze vorm van migratie werd vervangen door de gezinsmigratie. Na 1973 is er nog een groot aantal Turkse en Marokkaanse migranten naar Nederland verhuisd in het kader van gezinshereniging.

3.2.2 Immigranten uit Suriname

De eerste groep Surinaamse emigranten waren studenten die in het kader van hun studie naar Nederland migreerden in de jaren '60 en '70 omdat er een nieuw beursstelsel was ingesteld. Nadat Suriname in 1975 onafhankelijk werd verklaard, migreerde een grote groep van ongeveer 40.000 Surinamers naar Nederland (Choenni & Harmsen, 2007). Er was destijds immers sprake van een instabiele economie in Suriname. Bovendien zorgde de staatsgreep van Desi Bouterse en zijn militaire en dictatoriale bewind ervoor dat veel Surinamers zich niet meer thuis voelden in hun land. Naar aanleiding van de decembermoorden in 1982 besloot ook een deel van de Surinaamse elite naar Nederland te migreren. Tegenwoordig vindt de migratie van Suriname naar Nederland vrijwel uitsluitend plaats in het kader van gezinsvorming en –hereniging.

3.2.3 Vergelijking tussen de verschillende culturen

Er zijn een aantal belangrijke overeenkomsten te vinden tussen culturen¹ van de verschillende etnische minderheden. Allereerst kan over vooral de Turkse en Marokkaanse migranten worden vastgesteld worden dat de islam een grote rol speelt in het dagelijks leven. In Turkije is er echter een grote verscheidenheid aan bevolkingsgroepen: naast islamitische Turken zijn er ook Koerden en christelijke Turken.

Daarnaast is er bij alle drie de etnische minderheden over het algemeen sprake van een wij-cultuur: de groep wordt gezien als belangrijker dan het individu en eer en respect zijn belangrijke waarden. Respect speelt ook een belangrijke rol met betrekking tot de positie die iemand heeft in de maatschappij. In het contact met bijvoorbeeld een oudere is het gebruikelijk om zich aan bepaalde ongeschreven regels te houden. Hoewel er in Suriname ook sprake is van een grote diversiteit van cultuur en etniciteit, is over het algemeen respect voor ouders en liefde voor de familie heel belangrijk in de Surinaamse cultuur.

Deze wij-cultuur vormt een contrast met het opkomende individualisme in de jaren '60 in Nederland, waarin juist het individu en zijn rechten en vrijheden boven het belang van de gemeenschap worden geplaatst. Zo ontstaan er in Nederland botsingen van de normen en waarden van de etnische minderheden en die van de traditionele cultuur. Deze spanningen zijn ook te vinden op de werkvloer, waar niet altijd rekening gehouden wordt met culturele verschillen. Denk bijvoorbeeld aan de vastgestelde vrije dagen (zoals Pinksteren, Pasen, Kerstmis), wat in Nederland overwegend katholieke feestdagen zijn. Individuen die een ander geloof aanhangen moeten voor de bijbehorende feestdagen vrije dagen opnemen, terwijl dit voor veel autochtone Nederlanders niet geldt. Ook in het onderwijs kunnen de normen en waarden botsen, bijvoorbeeld als scholen het dragen van

¹ N.B. In deze paragraaf worden zowel de culturen van de etnische minderheden als de Nederlandse cultuur gegeneraliseerd zodat deze in grote lijnen met elkaar kunnen worden vergeleken. Hierbij besteden we dus voornamelijk aandacht aan de dominante cultuur. Er is binnen ieder van deze culturen echter sprake van een grote diversiteit aan subculturen.

hoofddoekjes wel of niet toestaan. Daarnaast botsen beide culturen op het gebied van gezagsverhoudingen in het gezin; waar deze in de allochtone culturen soms sterk hiërarchisch zijn, is er onder autochtone gezinnen steeds vaker sprake van een 'open gezin' waarin de ouders een minder grote autoriteitsrol vervullen. Op het gebied van huwelijk en seksualiteit zijn er ook verschillen tussen de traditionele Nederlandse cultuur en de cultuur van de etnische minderheden. In de allochtone cultuur bemoeien ouders zich vaker met de partnerkeuze en vinden er soms gearrangeerde huwelijken plaats. Onder de autochtone bevolking is dit veel minder geaccepteerd, waardoor er weinig interetnische of interculturele huwelijken. Hierdoor wordt de segregatie versterkt. Aan de andere kant staan allochtonen vanwege hun geloof vaker afwijzend tegenover homohuwelijk, terwijl dit in de Nederlandse cultuur juist geaccepteerd wordt.

Door het toenemen van deze spanningen worden de verschillen tussen de in- en out-group benadrukt waardoor de vooroordelen jegens de out-group toenemen.

3.2.4 Maatschappelijke positie van etnische minderheden

De maatschappelijke positie van immigranten speelt ook een belangrijke rol in de ontwikkeling van vooroordelen. De maatschappelijke positie is de plaats die iemand heeft op de maatschappelijke ladder in een samenleving (Van Dale, 1992). Hierbij zijn economische, sociale en politieke factoren van invloed. In Nederland is er sprake van sociale ongelijkheid; er is een ongelijke verdeling van welvaart, macht en sociale privileges. In deze context kunnen we ook spreken van sociale stratificatie: dit is de verdeling van de samenleving in maatschappelijke lagen, waartussen sociale ongelijkheid bestaat (Van Dale, 1992).

Voor immigranten is het moeilijk om een gelijkwaardige maatschappelijke positie te bemachtigen doordat er sprake is van ongelijke kansen en ongelijke toegang tot bijvoorbeeld de arbeidsmarkt. De oorzaken hiervan kunnen gevonden worden in het lagere opleidingsniveau, een taalachterstand en bewuste of onbewuste discriminatie door autochtone Nederlanders. Door het negatieve beeld en de vooroordelen die veel autochtone Nederlanders jegens de etnische minderheden hebben, krijgen deze etnische minderheden minder kans op een betere positie in de samenleving. Hierdoor wordt het negatieve beeld bevestigd en de vooroordelen worden versterkt. Uit onderzoek is gebleken dat een groot deel van de migranten behoort tot de lagere maatschappelijke klasse; vooral onder Marokkaanse en Turkse ouders is het aandeel met een uitkering als voornaamste inkomstenbron zeer hoog (Van Gaalen & De Vos, 2011). Bij de indeling van deze etnische minderheden in de lagere maatschappelijke klasse gelden 3 criteria: onderwijs, arbeid & inkomen en huisvesting.

Op het gebied van educatie is er onder immigranten sprake van een gemiddeld lagere Cito-score in groep 8 (Stroucken, Takkenberg, & Béguin, 2008) (Kenniscentrum Schiedam-Vlaardingse, 2014). Bovendien gaan allochtone jongeren vaker naar een lager niveau middelbare school (Stroucken, Takkenberg & Déguin, 2008) en zijn er relatief veel drop-outs. Dit kan verklaard worden door het lage culturele kapitaal, de taalachterstand en de vooroordelen onder docenten of in het onderwijs. Er kan in dit geval gesproken worden van een vicieuze cirkel: door de vooroordelen van docenten krijgen allochtonen vaker een lager advies voor de middelbare school. Bovendien gaan de leerlingen presteren naar de verwachtingen van de docenten doordat ze niet uitgedaagd worden. Hierdoor worden de vooroordelen onder docenten bevestigd en versterkt. Een voorbeeld hiervan werd naar voren gebracht in de documentairereeks 'Uitgesloten' van de NTR, waarin de 22 jarige Mohamed vertelde dat hij ondanks zijn havo-citoscore in groep 8 een vmbo-T-advies kreeg van zijn leraar. Na het behalen van zijn vmbo- en havodiploma, slaagde hij cum laude op het vwo en op dit moment studeert hij geneeskunde. Uit de test die bij zijn meester van groep 8 werd afgenomen om zijn vooroordelen te meten, bleek dat hij inderdaad een lichte voorkeur had voor mensen met een blanke huidskleur. Dit is geen uitzonderingsgeval: Deze vooroordelen komen voor bij een groot deel

van de docenten en hebben invloed op de schooladviezen die zij als docent geven (Van den Bergh, Denessen, Voeten, Hornstra, & Holland, 2010).

Ook op het gebied van arbeid en inkomen nemen de etnische minderheden een lagere plaats in op de maatschappelijke ladder. Het werkloosheidspercentage van de etnische minderheden is aanzienlijk hoger dan dat van de autochtone bevolking (Surinaamse allochtonen 16,2%; Turkse allochtonen 16,8%; Marokkaanse allochtonen 21,1%; autochtone bevolking 6,8%) (CBS, 2015). Daarnaast ontvangen ze vaker een uitkering, hebben ze vaker een tijdelijk dienstverband en zijn ze oververtegenwoordigd in de lagere functies. Bovendien is er onder de allochtone bevolking een hoger percentage jeugdwerkloosheid (autochtone bevolking 12,6%; niet-westerse allochtone bevolking 31,2%) (CBS, 2015) Dit komt o.a. doordat er sprake is van discriminatie op de arbeidsmarkt en doordat de allochtone bevolking vaak een kleiner (autochtoon) sociaal netwerk heeft opgebouwd. Daarnaast zijn zij vaker lager opgeleid en is er sprake van een taalachterstand, doordat het Nederlands in veel gevallen hun tweede taal is. De taalachterstand vormt een belemmering voor de participatie in de Nederlandse samenleving, waardoor de allochtone bevolking eerder in hun eigen (allochtone) kringen blijft. De afstand tussen de autochtone bevolking en de etnische minderheden groeit en de taalachterstand neemt niet af. Dit versterkt de segregatie waardoor de vooroordelen toenemen.

Tot slot draagt de huisvesting van de etnische minderheden ook bij aan de lagere maatschappelijke positie. Door de zwakkere sociaaleconomische positie van veel allochtonen in Nederland wonen zij vaker in oude stadswijken en de 'slechtere' buurten. Bovendien is er vaak sprake van concentratie van de etnische minderheden in het westen van Nederland, waarbinnen de concentratie in de vier grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht) het hoogst is. In 2014 bestond 11,9% van de Nederlandse bevolking uit niet-westerse allochtonen, terwijl hun aandeel in de vier grote gemeenten gezamenlijk maar liefst een derde was. (Latten, Nicolaas, & Wittebrood, 2005) (CBS, 2014) De lagere positie op het gebied van huisvesting kan verklaard worden door de lagere economische positie van veel immigranten, waardoor zij gedwongen worden om te wonen in een wijk met lage huren of sociale huurwoningen. Daarnaast kiezen zij vaak bewust voor wijken met medemigranten door de onderlinge verbondenheid in achtergrond, cultuur en etniciteit. Op dit gebied is er dus ook sprake van een vicieuze cirkel; de wijken worden steeds eenzijdiger en de scheidingslijn wordt bepaald door de sociaaleconomische factoren.

De gevolgen van deze lagere maatschappelijke positie zijn een lagere levensverwachting door de levensstijl en door de zware arbeid. De gastarbeiders die naar Nederland migreerden werkten immers in fabrieken en mijnen. Bovendien hebben niet-westerse allochtonen gemiddeld een lager inkomen: het gemiddeld gestandaardiseerd besteedbaar inkomen² van niet-westerse allochtonen is €17.900,-. Van de autochtone bevolking is dit maar liefst €25.000,-. (CBS, 2015) Door dit lagere inkomen is er sprake van een lage culturele participatie op het gebied van bijvoorbeeld uitgaan, vakantie en bezoek aan musea. Bovendien bezitten de migranten minder cultureel kapitaal³. Dit wordt in het proces van socialisatie ook weer doorgegeven aan de volgende generatie, waardoor de sociale ongelijkheid in stand gehouden wordt. De reproductietheorie van Bourdieu gaat er bovendien

² Het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen is het besteedbaar inkomen gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden. Alle inkomens worden met behulp van equivalentiefactoren herleid tot het inkomen van een eenpersoonshuishouden. Op deze wijze zijn de welvaartsniveaus van huishoudens onderling vergelijkbaar gemaakt. (CBS, 2015)

³ De beheersing van culturele competenties die kenmerkend zijn voor hoge sociale posities. (Bourdieu & Passeron, 1970)

vanuit dat de sociaaleconomische status van ouders bepalend is voor het nageslacht. Kinderen uit lagere milieus hebben minder kans op sociale stijging. (Bourdieu & Passeron, 1970)

De lagere maatschappelijke positie van de immigranten uit de etnische minderheden kan leiden tot een tweedeling in de samenleving, waarbij er sprake is van een kloof tussen de etnische minderheden en de allochtone bevolking. Deze tweedeling werd versterkt vanaf 2000 door de grote instroom van migranten en doordat de allochtone bevolking steeds meer onder de eigen groep bleef.

3.3 Conclusie

Uit ons literatuuronderzoek bleek dat er vier theorieën zijn waarmee vooroordelen verklaard kunnen worden (Shadid, Grondslagen van interculturele communicatie, 2012). De autoriteitstheorie stelt dat vooroordelen ontstaan door een combinatie van bepaalde persoonlijkheidsfactoren en politieke, sociale en economische opvatting bij de mens. Zo zijn mensen met een sterk hiërarchisch wereldbeeld zijn eerder geneigd een bevooroordeelde houding aan te nemen (Plous, 2015). Volgens de conflicttheorie ontstaat er vijandigheid tussen groepen door directe competitie om beperkt beschikbare (schaarse) middelen (Aronson, Akert, & Wilson, 2011). Deze concurrentie kan een oorzaak vormen voor conflicten en dus voor vooroordelen. De theorie op basis van socialisatie stelt dat vooroordelen worden aangeleerd in het socialisatieproces. Zo ontstaan vooroordelen bij een individu dus doordat hij of zij de bevooroordeelde houding aangeleerd krijgt door de socialiserende instituties. Volgens de theorie op basis van sociale categorisatie vormt ieder individu een eigen sociale identiteit door zichzelf te categoriseren in een bepaalde sociale categorie of groep (Hogg & Abrams, 1988). In dit proces is er sprake van sociale vergelijking, waardoor het individu een in-group en een out-groep vormt. De overeenkomsten tussen de leden van de in-group en de verschillen met de out-groep worden benadrukt, waardoor er vooroordelen ontstaan.

Ook kunnen de vooroordelen jegens de etnische minderheden in Nederland verklaard worden aan de hand van de komst van deze migranten naar Nederland. Zo kwamen de eerste Turkse en Marokkaanse immigranten in de jaren '60 naar Nederland in het kader van arbeidsmigratie. Toen hun werk door de automatisering langzaam verdween, werden zij buiten het arbeidsproces geplaatst waardoor hun integratie werd belemmerd. De Surinaamse immigranten kwamen voornamelijk na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975. De verschillen tussen de Nederlandse cultuur en de cultuur van de etnische minderheden hebben geleid tot de versterking van het wij-zijgevoel en het ontstaan van vooroordelen jegens deze etnische minderheden. Ook is er sprake van een lagere maatschappelijke positie voor de etnische minderheden op het gebied van arbeid, inkomen, woonomgeving en educatie. Dit zorgt voor een tweedeling in de samenleving waardoor het wij-zijgevoel wordt versterkt en de vooroordelen toenemen.

4. Wat zijn de gevolgen van deze vooroordelen?

4.1 Discriminatie

Men kan als gevolg van een vooroordeel iemand anders behandelen. Dit wordt ook wel discriminatie genoemd: Elke vorm van onderscheid, elke uitsluiting, beperking of voorkeur, die ten doel heeft of ten gevolge kan hebben dat de erkenning, het genot of de uitoefening op voet van gelijkheid van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden op politiek, economisch, sociaal of cultureel terrein, of op andere terreinen van het openbare leven, wordt tenietgedaan of aangetast. (Wijk, 2013). Sinds januari 2010 zijn de gemeenten verplicht om inwoners de mogelijkheid te geven om discriminatie te melden. Het idee is om deze klachten te registreren. Daar bij wordt er bijgehouden om wat voor soort klacht het gaat en hoe deze klachten zijn afgehandeld. In totaal zijn er 5500 meldingen van discriminatie. Dat zijn er ruim 300 minder dan in 2011 (CBS, 2012) De meeste meldingen gingen over discriminatie naar ras, vonden plaats op de arbeidsmarkt en hadden betrekking op een omstreden behandeling. (Rapport Registratie Discriminatieklachten 2012, Methode en uitkomsten, 2014). De begrippen vooroordeel en discriminatie liggen dicht bij elkaar, maar het verschil tussen deze twee is dat het bij discriminatie niet alleen gaat om de gedachten en ideeën. Het gaat hierbij ook vooral om de daadwerkelijke handelingen: wat een individu zegt en doet. Discriminatie gaat dus over gedrag, uitlatingen en de omgang met mensen naar aanleiding van vooroordelen. (Art. 1, 2010). Discriminatie kan voorkomen op grond van verschillende aspecten. De meest voorkomende vormen van discriminatie zijn discriminatie op grond van:

- Huidskleur, ras of afkomst
- Geslacht / zwangerschap
- Seksuele voorkeur
- Godsdienst/ levensovertuiging
- Politieke gezindheid
- Nationaliteit
- Leeftijd
- Handicap

Er zijn twee vormen van onderscheid: direct onderscheid en indirect onderscheid. Bij direct onderscheid wordt bedoeld dat iemand anders wordt behandeld naar aanleiding van persoonlijke kenmerken en eigenschappen. Deze vorm van onderscheid maken is door de overheid verboden, tenzij de wet een uitzondering maakt. Er wordt gesproken van indirect onderscheid als een neutrale bepaling, regel of handelwijze, specifieke gevolgen heeft voor een groep mensen met een van de in de gelijkebehandelingswetgeving genoemde kenmerken of eigenschappen. Ook kan er in de praktijk een onderscheid gemaakt worden tussen bewuste en onbewuste discriminatie. Onbewuste discriminatie wordt vaak gebruikt als excuus. De intentie doet er echter niet toe. (College voor de rechten van de mens, 2007)

In 2013 deed het College een literatuuronderzoek naar de achterliggende mechanismen van discriminatie. Het college zette de bevindingen op een rij en paste deze toe op werving- en selectieprocessen. Uit onderzoek is gebleken dat, óók bij gelijkwaardige CV's oudere werkzoekenden van 55 jaar, mensen van een niet-westerse afkomst, mensen met een handicap en soms ook vrouwen minder kans hebben op een baan. Hier is duidelijk sprake van discriminatie op basis van etniciteit, handicap of sekse. (College voor de rechten van de mens, 2007). Het College voor de Rechten van de Mens doet veel onderzoek naar de redenen achter discriminatie op de werkvloer. In

2013 is het College zich meer gaan richten op het trainen van de medewerkers van P&O om hen bewust te maken van mogelijke aanwezigheid van stereotypering en vooroordelen bij het aannemen van personeel. Er is namelijk vaak geen sprake van doelbewuste uitsluiting van etnische minderheden, dit gebeurt onbewust. Het is noodzakelijk om, op de werkvloer, de effecten van stereotype beelden tegen te gaan om zo iedereen op hun kwaliteiten te beoordelen en daar mee uiteindelijk de beste kandidaat te selecteren.

Uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) is gebleken dat een dergelijke training noodzakelijk is. Bij het onderzoek werd er gebruik gemaakt van acteurs die zich bij een uitzendbureau voordeden als werkzoekenden. Allen met een identiek curriculum vitae (CV), presenteerden zij zich, nadat ze waren getraind op houding en gedrag. Het enige waar de acteurs in verschilden was hun etnische afkomst en geslacht. Het onderzoek toonde aan dat de jongeren van niet-westerse afkomst minder vaak een baan aangeboden krijgen door een uitzendbureau dan de autochtone sollicitanten in dezelfde leeftijdsgroep. Van alle autochtone sollicitanten kreeg 44% werk aangeboden, bij de niet-westerse sollicitanten kreeg een magere 28% een baan aangeboden na een gesprek met het uitzendbureau. Hierbij hadden mannelijke sollicitanten dan weer minder kans op een baan dan de vrouwelijke sollicitanten.

Regelmatig wordt het College van de Rechten van de Mens benaderd om onderzoek te doen naar dergelijke situaties waarin er sprake is van discriminatie. Hierbij is meerdere keren gebleken dat sollicitanten met een Nederlandse achternaam wel uitgenodigd worden voor een gesprek. De sollicitanten met een buitenlandse achternaam worden aanzienlijk minder en soms zelfs niet uitgenodigd voor een gesprek. Discriminatie bij de werving en selectie op grond van etnische afkomst en geslacht is verboden in de Algemene Wet Gelijke Behandeling. Ook staat dit in strijd met de internationaal afgesproken mensenrechtenverdragen. Ieder mens heeft gelijke rechten op het gebied van werk en mag daar bij dus niet worden beoordeeld op grond van geslacht en etnische afkomst. Dit is een taak die niet alleen is weggelegd voor de individuele werkgevers, maar ook zeer zeker is dit een taak voor de overheid. (College voor de rechten van de mens, 2007)

Vooroordelen op basis van huidskleur, ras of afkomst leiden vaak tot discriminatie, ook wel racisme genoemd. Als definitie van racisme wordt de volgende gegeven: "Het ongelijk behandelen van mensen of groepen op basis van zogenaamde raskenmerken". In de literatuur wordt gesproken over klassiek racisme, dat gebaseerd is op een indeling van de mensheid in rassen en subrassen, en modern racisme waarbij de raszuiverheid centraal staat. Het klassiek racisme wordt op wetenschappelijk niveau niet meer gebruikt, maar nog steeds kom je in sommige schoolboeken raciale indelingen van de mensheid tegen. Bij het modern racisme wordt niet meer gesproken van rassen, maar over volken, etnische groepen, culturen, die een bedreiging vormen voor het "eigen volk". (Multicultureel opleiden, 2012). In een persbericht van de universiteit van Tilburg wordt wederom geconcludeerd dat het op de werkvloer meer dan van belang is of je "Peter" of "Najib" heet. Hierbij verklaren ook nog eens bijna de helft van de Nederlandse allochtonen regelmatig gediscrimineerd te worden. Driekwart van de autochtonen zegt geen bezwaar te hebben tegen een allochtone collega.

Volgens onderzoekster Lida van de Broek veroorzaakt de heersende ideologie van gelijkheid, ironisch genoeg, alledaags racisme. Het aan de orde stellen van racisme is vaak een taboe. Van den Broek deed onderzoek bij negen (profit en non-profit) organisaties. Respondenten kregen een verhaal met vragen voorgelegd over een werknemer in een groot industrieel bedrijf. Bij de helft van de respondenten was de naam van deze werknemer "Peter" en bij de andere helft was deze naam "Najib". Als de werknemers fouten maakten in hun werk, werd "Najib" vaker dom en ongeschikt gevonden dan "Peter". Tevens werden Najibs fouten hem persoonlijk aangerekend, terwijl bij Peter

het aan de situatie toegeschreven werd. Van den Broek ontdekt dat etnische ongelijke beoordeling vaker optreedt in een organisatie die zegt gelijkheid na te streven dan in organisaties waar ruimte is voor verschillen.

Het onderzoek toont echter nog veel meer aan. Zo concludeert van de Broek dat alledaags racisme onzichtbaar wordt gemaakt. Niet alleen door autochtone Nederlanders, maar ook allochtone Nederlander dragen hier aan bij. Hiervan is vaak de reden dat ze zelf niet als slachtoffer gezien willen worden. Er zijn drie mechanismen te onderscheiden die alledaags racisme onzichtbaar maken: selectieve waarneming, perceptuele vertekening en personificatie. Selectieve waarneming, beter bekend als selectieve perceptie, houdt in dat je keuzes maakt op basis van je referentiekader. Dit betekent dat informatie zodanig wordt vervormd tot dat deze voldoet aan dit referentiekader. (Betekenisdefinitie, 2012). Perceptuele vertekening betekent dat de betekenis die we toevoegen aan een waarneming juist of onjuist kan zijn. In de meeste gevallen is deze echter minstens gedeeltelijk vervormd ten opzichte van de objectieve kenmerken van de prikkel. Een voorbeeld dat hiervan kan worden gegeven is dat groene verpakkingen vaak gepercipieerd worden met een milieuvriendelijk product en dat een goedkoop product gepercipieerd kan worden met een lage prijs. Percipiëren is dus te vergelijken met associëren. (Digital Agency Bronso, 2014). Met personificatie wordt bedoeld dat iets abstracts wordt voorgesteld als een persoon. (Woorden, 2014). Door deze drie mechanismen zijn mensen in staat te geloven dat racisme niet plaats vindt. (Universiteit van Tilburg, 2009)

4.2 Stereotype threat

Een ander gevolg dat een vooroordeel kan hebben is een "Stereotype threat", wat simpelweg in houdt dat mensen onder hun niveau gaan presteren. Caroline Heijmans heeft een artikel gepubliceerd waarin ze dit fenomeen beschrijft. Zij stelt dat het menselijke brein de neiging heeft om de wereld in te delen met behulp van categorieën. Deze categorieën vormen de basis voor de ideeën en oordelen. Niet alleen voorwerpen, maar ook mensen worden ingedeeld op basis van sociale categorisatie. Het indelen in deze sociale categorieën is een manier om de onderlinge overeenkomsten en verschillen tussen verschillende groepen aan te geven. Ook vormt dit een basis voor onze sociale interactie die dagelijks plaats vindt. Over al die sociale categorieën hebben wij een stereotiep beeld gevormd, zoals over typische bankiers, advocaten, blonde vrouwen, etc. Een stereotiep beeld hoeft niet per definitie negatief te zijn. (Heijmans, 2012).

Stereotype threat is een begrip dat zichzelf bevestigt en is meestal gebaseerd op een negatief stereotype. Studenten die aan hun etniciteit herinnerd worden voordat ze een examen afleggen maken het examen beduidend minder goed dan andere studenten. Dit komt door het negatieve beeld dat over dat bepaald ras heerst, waardoor de studenten zich daar mee verbonden voelen en zich inferieur voelen tegenover de andere studenten. De angst voor de bevestiging van het negatieve stereotype lijkt de drijvende kracht achter "Stereotype threat". Deze angst veroorzaakt dat de studenten slechter presteren op examens dan ze anders gedaan zouden hebben. Stereotype threat is dan ook een herinnering aan hoe de sociale krachten de test scores kunnen beïnvloeden.

In 1997 heeft de onderzoeker Steven Spencer ontdekt dat vrouwen, die even intelligent waren als mannen, slechter presteerden op een wiskundetest. Indien de vrouwen echter voor het maken van de test gehoord zouden hebben dat vrouwen goed zijn in wiskunde en hier dus ook hoge resultaten voor behalen, zouden hun scores vergelijkbaar zijn met die van mannen. Het lijkt er op dat de negatieve stereotype van de capaciteiten van de vrouwen op het gebied van wiskunde zo sterk zijn dat ze er zelfs voor kunnen zorgen dat deze vrouwen daadwerkelijk minder goed presteren op een test betreffende dit onderwerp. Verder onderzoek toont aan dat vrouwen hoger scoren op wiskundig

gebaseerde tests indien de test enkel onder vrouwen wordt afgenomen. Als er mannen bij komen dalen de resultaten van de vrouwen weer.

In 2002 heeft de zelfde Steven Spencer, samen met Claudia Steele en Joshua Aronson, vergelijkbare resultaten ontdekt bij het testen van zwarte studenten. Uit hun onderzoek bleek dat zwarte studenten minder goed presteerden als hen voor de test werd ingeprent hoe inferieur hun ras was. Deze onderzoeksresultaten zijn niet alleen van kracht bij zwarte studenten en vrouwen, maar gaat ook op bij witte studenten. Er was een groep witte studenten die uitstekend hadden gescoord op wiskunde. Zij presteerden echter slechter toen zij te horen kregen dat zij een test af moesten leggen om te onderzoeken waarom Aziatisch studenten beter zijn in wiskunde. Uiteindelijk kan dus geconcludeerd worden dat Stereotype threat kan leiden tot het slechter presteren van mensen, omdat zij zich gaan gedragen naar een algemeen heersend negatief stereotype waar zij zichzelf mee identificeren. (Study, 2014)

4.3 Selffulfilling prophecy

Een ander mogelijk gevolg van vooroordelen wordt aangeduid met de term selffulfilling prophecy. De definitie die de Nederlandse encyclopedie hier voor geeft is: "Voorspelling waarvan de bekendmaking het effect heeft dat de voorspelling waarheid wordt." (Encyclo, 2015). In allerlei opzichten hebben mensen verwachtingen, gebaseerd op het verleden en gericht op de toekomst. Hoe we verwachten dat dingen gaan, kan een invloed hebben op hoe het daadwerkelijk gaat. Dat verschijnsel wordt ook wel een selffulfilling prophecy genoemd. Dit kan zowel invloed hebben op ons eigen gedrag als op het gedrag van anderen. Een selffulfilling prophecy wordt hier uitgelegd als een zichzelf vervullende voorspelling. Doordat je een bepaalde verwachting van iets hebt, zal dit ook zo geschieden. Hoe deze verwachting tot stand is gekomen kan verschillende redenen hebben. Dit kan met het verleden te maken hebben, als je bijvoorbeeld eerder al eens iets ervaren hebt en verwacht dat het weer zo zal gaan. (Marilyn, 2015)

In een artikel van Arga de Bruin, een lid van Stichting Cosmicus, wordt er bevestigd dat iedereen vooroordelen heeft. De basis hiervan ligt in het anders-zijn en dat anders zijn kan op allerlei verschillende gebieden zijn, bijvoorbeeld zijn op basis van de sociaaleconomische positie, culturele afkomst, sekse, leeftijd, etc. Ook in het onderwijs komen vooroordelen vaak genoeg voor en uit onderzoek is gebleken dat een vooroordeel bij kinderen werkt als een "selffulfilling prophecy". Leerkrachten die minder verwachten van hun leerlingen zorgen er onbewust voor dat deze leerlingen ook daadwerkelijk minder goed gaan presteren. Verschillende onderzoekers van de Radboud Universiteit in Nijmegen hebben onderzoek gedaan naar het effect van vooroordelen bij leraren jegens allochtone leerlingen. Deze onderzoekers deden onderzoek onder 41 basisschoolleerkrachten en namen hierbij oordelen over Nederlandse, Turkse en Marokkaanse leerlingen mee. De onderzoekers hadden als doel om de vooroordelen van leerkrachten met impliciete taken te meten. De onderzoekers wilden voorkomen dat de leerkrachten sociaal wenselijke antwoorden zouden geven en dus werd door middel van computertaken de reactiesnelheid en de houding gemeten. Eerst legden de leraren een associatietest af en vervolgens beantwoordden zij vragen over hun verwachtingen van individuele leerlingen. Ten slotte werden de verwachtingen van de leraren vergeleken met de Cito-scores van de leerlingen om te onderzoeken of deze met elkaar in overeenstemming waren. Het onderzoek van onder andere Linda den Bergh heeft aangetoond dat leraren over het algemeen een lagere verwachting hebben van allochtone leerlingen dan van autochtone leerlingen. Ook kwam zij er achter dat, hoe sterker de vooroordelen van de leraren zijn tegenover allochtonen, hoe lager hun verwachtingen waren. Hoe lager deze verwachting is, hoe

slechter de leerlingen presteerden op school. Deze uitkomst werd duidelijk door de cijfers waarmee de leraren een schrijfpdracht van hun leerlingen beoordeelden. De allochtone leerlingen presteerden over het algemeen lager, maar het verschil in prestatie werd groter naarmate een leraar sterkere vooroordelen heeft jegens allochtonen. Een verklaring die hiervoor gegeven kan worden is dat de allochtone leerlingen in de klas het merken als hun leraar vooroordelen heeft jegens allochtonen. Dit straalt een leraar namelijk (vaak onbewust) uit door bijvoorbeeld makkelijkere vragen aan hen te stellen en korter op een antwoord te wachten. Dit heeft als gevolg dat de allochtone leerlingen dit oppikken en zich automatisch gaan gedragen naar de verwachtingen van de leraar. Hierdoor presteren ze onder hun niveau en daalt de motivatie. Deze vooroordelen hebben dus verstrekende gevolgen. Het onderzoek van Judith Stoep over de effecten van vooroordelen van leerkrachten ten opzichte van kinderen met een taalachterstand laat zien dat kinderen, ondanks goede prestaties bij andere vakken, enkel door hun taalachterstand naar een lager niveau worden gestuurd op het voortgezet onderwijs. Als de leraren deze lage verwachtingen niet hadden, had het kind met wat extra aandacht zijn taalachterstand kunnen inhalen en wellicht een betere start kunnen maken in het voortgezet onderwijs. (Bruin, 2015)

4.4 Conclusie

Vooroordelen brengen natuurlijk ook gevolgen met zich mee. Een belangrijk gevolg van vooroordelen is discriminatie: het verschijnsel dat men anderen in gelijke gevallen anders gaan behandelen. Dit wordt ook wel discriminatie genoemd. Bij discriminatie kan er sprake zijn van direct en van indirect onderscheid. Uit het onderzoek van het College voor de rechten van de mens bleek dat er duidelijk sprake is van discriminatie op de werkvloer. Een ander duidelijk gevolg van is stereotype threat, wat inhoudt dat er een bepaald negatief beeld heerst over een bepaalde groep. Deze groep zal dan beduidend minder goed presteren, juist omdat er een algemeen beeld over hen heerst. Ook selffulfilling prophecy kan een gevolg zijn van de vooroordelen, namelijk als men verwacht hoe een bepaalde groep mensen zich gaat gedragen dan is de kans groot dat zij zich naar dat beeld zullen conformeren. Selffulfilling prophecy is eigenlijk een verwachting die zichzelf vervult.

5. Hoe worden deze vooroordelen beïnvloed?

Vooroordelen kunnen op verschillende manieren beïnvloed worden. Zo denken bijvoorbeeld veel Nederlanders negatief over de komst van immigranten. Voor een groot deel komt dit hun vooroordelen jegens de etnische minderheden in Nederland. Uit onderzoek van professor Louk Hagendoorn en professor Snidermand blijkt dat vooroordelen niet altijd irrationeel en subjectief zijn en zeker niet onveranderlijk. De vooroordelen die de West-Europese burgers hebben over immigranten, zijn uitermate relevant voor de politiek. Zo zou er weinig aanhang zijn voor extreemrechtse partijen als er geen vooroordelen zouden zijn. Veel mensen vinden vooroordelen irrationeel en denken dat ze niet gebaseerd zijn op objectieve ervaringen met buitenlanders. Politieke beslissingen daarentegen zouden wel rationeel moeten zijn. Die tweedeling is echter niet zo helder. Het is bijvoorbeeld onterecht om aan te nemen dat vooroordelen altijd subjectief, irrationeel en dus psychologisch zijn. (Bolt, Wubbels, & Hagendoorn, 2006) In dit hoofdstuk bekijken we de verschillende manieren waarop deze vooroordelen beïnvloed kunnen worden. We focussen ons hierbij op twee socialiserende instituties: de media en de opvoeding (ouders, familie).

5.1 De invloed van de media op vooroordelen

Massacommunicatie of openbare communicatie is communicatie waarbij grote groepen mensen worden bereikt. Dit impliceert dat de zender gebruikmaakt van kanalen die een massale duplicatie mogelijk maken. Massacommunicatie ontstaat op het moment dat iemand iets belangrijk vindt voor iedereen in de gemeenschap en velen een gemeenschappelijke belangstelling delen. (Wikipedia, 2015) Tegenwoordig kunnen door de sociale media ook individuen gebruik maken van massacommunicatie, waarbij hun boodschap bij een groot publiek aankomt. Er bestaan vier theorieën over de invloed van de media op het publiek.

5.1.1 De one-step-flow of injectienaaldtheorie

Deze theorie is ontstaan in het begin van de 20^e eeuw en komt voort uit de gedragspsychologie. In deze theorie wordt de media gezien als almachtig en de kijkers vooral als passie- en kritiekloos. Het effect van deze theorie is dan ook dat de kijkers de informatie verkregen van de media vol vertrouwen opnemen. De 'gebruikers' van de media zijn echter niet over een kam te scheren als passief en kritiekloos. Het onderzoek toont namelijk aan dat er twee soorten te onderscheiden zijn, de elitekijker en de passieve kijker. De elitekijker zou beter in staat zijn om de informatie die door de media beschikbaar wordt gesteld te filteren door bijvoorbeeld een sterk ontwikkelde algemene kennis. De elitekijker zou in staat zijn om een onderscheid te maken tussen de mogelijke (on)werkelijkheden. De tweede soort is de passieve kijker en deze gelooft simpelweg alles wat hem door de media voorgeschoteld wordt.

5.1.2 Multi-Step-Flow-theorie

De Multi-Step-Flow theorie lijkt heel erg op de one-step-flow theorie alleen zit er nog een schakel tussen de media en het individu, namelijk de opinieleider. Opinieleiders hebben twee functies: ze dienen als doorgeefluik van de massamedia en tevens zijn ze een beïnvloeder van de individuele mens. Deze theorie stelt dat media-effecten rechtstreeks ontstaan door de invloed van opinieleiders. Een groot deel van de bevolking ontvangt informatie door de media en laat zich hier door beïnvloeden. Deze theorie is gebaseerd op een onderzoek uit 1940 over sociale beïnvloeding door de socioloog Paul Lazarsfeld. In 1955 werkte Paul Lazarsfeld in samenwerking met Elihu Katz de theorie

verder uit. Ze publiceerden in 1955 de theorie in hun handboek genaamd: "Personal influence". Dit model benadrukt de menselijke factor, in tegenstelling tot de almacht van de media-theorie. Deze theorie verfijnde de mogelijkheid om te voorspellen hoe mediaberichten de publieke opinie veranderen. Bovendien wordt er verduidelijkt waarom mediacampagnes niet aanslaan. Deze hypothese vormt de basis voor de Multi step flow theorie van massacommunicatie. De theorie stelt dat een opinie van de mens ontwikkeld wordt via de opinieleiders. Deze hebben contact met een deel van de media en interpreteren op basis van hun kennis en mening. Tevens wordt deze kennis via de elitaire media verspreid en verduidelijkt naar het publiek. Volgens deze theorie wordt sociale invloed gecreëerd en aangepast door de ideeën en meningen van elite-media groepen in combinatie met populaire massamedia. Dit is dan ook de reden dat hun invloed een sociale overtuiging is en is er sprake van "persoonlijke invloed". De opinieleiders beïnvloeden meestal mensen door middel van het veranderen van hun gedrag en houdingen. (Wikipedia, 2015)

5.1.3 Theorie van de selectieve perceptie

Binnen de communicatiewetenschappen zijn er ontwikkelingspsychologen die van mening zijn dat mensen voortdurend kenmerken vormen. Deze eigenschappen worden voor een groot deel gevormd op basis van erfelijk materiaal. Andere vormingsfactoren zijn andere sociale omstandigheden zoals onderwijs en opvoeding. De mens heeft dus voortdurend een soort programma of referentiekader van waaruit ze de wereld bekijken en oordelen. De selectieve perceptietheorie kijkt naar de vorming en werking van dit referentiekader en onderzoekt hoe dit kader eventueel beïnvloed kan worden. In deze theorie ligt de macht bij de ontvanger. De informatie die daadwerkelijk bij de ontvanger terecht komt, wordt eerst (onbewust) door dit individu gefilterd. De filters die hierbij gebruikt worden zijn selectieve aandacht, selectieve waarneming en selectief onthouden. Selectieve aandacht houdt in dat de ontvanger enkel aandacht besteedt aan zaken die hem of haar persoonlijk interesseren. Informatie die niet aansluit bij de interesses binnen het referentiekader zullen niet tot het individu doordringen. Selectieve waarneming sluit aan bij selectieve aandacht en houdt in dat de desbetreffende persoon zal kijken en luisteren naar dingen die in zijn referentiekader passen, maar daarnaast zal hij ze ook subjectief waarnemen. Dit kan verduidelijkt worden door: "je hoort alleen wat je wilt horen". Wanneer de informatie niet aansluit bij de interesses van de desbetreffende persoon, zal men het zo aanpassen dat het wel in ons referentiekader past. Bij het selectieve onthouden gaat het er tot slot om dat van alle informatie die we te verwerken krijgen, we slechts de zaken onthouden die aansluiten bij ons referentiekader. De informatie die ons niet interesseert vergeten we snel (Onbekend, 2013). Een concreet voorbeeld: Een kind vraagt 'Wat is dat?' bij het zien van een krekel. Het kind krijgt antwoord vanuit het referentiekader van de ander. Dit kan dus zijn "het is een krekel en die zingt 's avonds", maar het kan ook zijn "het is een krekel en die vernielt de oogst" of "het is een krekel en die is eetbaar".

5.1.4 De agendasettingtheorie

De agendasettingtheorie houdt in dat de macht van de media ligt in de selectie van de onderwerpen waarover bericht wordt. De aandacht die de journalistiek aan bepaalde onderwerpen geeft, bepaalt de perceptie van wat de belangrijkste onderwerpen zijn. De begrippen "priming" en "framing" worden hierbij in verband gebracht met de agendasettingtheorie. Priming betekent letterlijk: "Dat media de beoordelingsmaatstaven van het publiek bepalen. Veel nadruk op bepaalde problemen (en

minder aandacht voor andere onderwerpen) maakt dat over die problemen het meest wordt nagedacht: kenniseenheden worden toegankelijker en worden ingezet als beoordelingskader.

Framing is de wijze waarop journalisten hun onderwerpen selecteren, prominentie geven, inkaderen, vormgeven en voorzien van attributen. Het frame dat journalisten in het nieuws presenteren, is hun perceptie van het onderwerp. Door frames kan de presentatie van complexe onderwerpen vereenvoudigd worden. Interne en externe factoren hebben invloed op de wijze waarop onderwerpen door de journalistiek gepresenteerd worden. Het mediaframe kan vervolgens bepalen vanuit welk perspectief het publiek het onderwerp gaat bekijken. (Hoogers, 2011)

De definitie van agendasettingtheorie is: "Het proces van (bedoelde of onbedoelde) media-invloed waarbij de belangrijkheid van gebeurtenissen, kwesties of personen bij het publiek bepaald wordt door de verslaggeving in de media. Hoe meer media-aandacht, hoe meer belang het publiek aan iets hecht. De media beïnvloeden enkel waarover de mensen denken en niet wat ze denken.

Agendasetting is vooral van toepassing op politieke communicatie en verkiezingscampagnes.

Ondanks de bijna-zekerheid dat agenda-setting plaatsvindt, is het moeilijk te bewijzen, want media nemen hun prioriteiten zowel van de publieke opinie als van politici." (Agenda-setting, 2007) De media bepalen de publieke agenda. Zij bepalen waar het publiek mee bezig is en dat is dan ook de kern van de agendasettingtheorie. Er worden drie soorten agenda's gehanteerd, namelijk:

1. De intrapersonlijke agenda; hierbij gaat het erom welke onderwerpen het publiek belangrijk vindt. Wat houdt een individu persoonlijk bezig?
2. De interpersoonlijke agenda; hierbij gaat het erom over welke onderwerpen het publiek met anderen spreekt. Hierdoor vindt er interpersoonlijke communicatie plaats.
3. De perceived-community-agenda; hierbij gaat het erom welke onderwerpen belangrijk zijn binnen de sociale omgeving. Voorbeelden hiervan zijn de onderwerpen waar veel sensatie omheen is en wat mensen interesseert en waar men over zoal praat.

Deze drie agenda's beïnvloeden elkaar. Daarnaast spelen ook de persoonlijke ervaringen en de interpersoonlijke communicatie een rol in de theorie. Deze factoren worden namelijk gezien als alternatieve informatiebronnen naast de media. Tot slot heeft ook de werkelijkheid invloed op de agendasetting theorie. Vroeger werd er gedacht dat enkel de media invloed had op de massa, maar in werkelijkheid heeft ook de massa eigen gedachten en kan zij ook zelf op zoek naar de werkelijkheid. Deze theorie wordt vrijwel niet meer gebruikt omdat de massa tegenwoordig ook zelf kan publiceren en er is gebleken dat de massa niet zomaar alles meer klakkeloos aanneemt van de media (Hayona, n.d.).

Over de vraag in hoeverre massamedia ons denken beïnvloeden wordt al ruim een eeuw gediscussieerd. Aanvankelijk werd gedacht dat media ons sterk beïnvloeden. Later ontstond er juist een stroming binnen de communicatiewetenschappen die de invloeden van media marginaliseerde. De laatste jaren duiken er weer regelmatig onderzoeken op die beweren dat media toch (deels) ons denken en doen aansturen. Hajo Boomgaarden heeft een proefschrift geschreven met de naam: "Framing the others. News and ethnic prejudice." Het proefschrift draait om de vraag in hoeverre media het beeld van de Europeanen beïnvloedt. Het gaat ook om het feit hoe mensen tegen andere mensen en etniciteiten aankijken en in hoeverre zij hun zien als een bedreiging of probleem. (De nieuwe reporter, 2007)

De invloed van de media (social media, internet etc.) op de beeldvorming. De informatie die je ontvangt wordt opgeslagen in de hersenen en zo worden verschillende beelden gevormd. Het ontstaan van stereotypen en vooroordelen is niet te voorkomen. Maar wat wordt er eigenlijk precies

bedoeld met beeldvorming? Als men het heeft over beeldvorming gaat het over het beeld dat gevormd is over een onderwerp, een persoon of een groep mensen (Meldpunt discriminatie regio-amsterdam, 2012)

5.1.5 Vooroordelen in de media

Hoewel journalisten stellen dat zij in hun berichtgeving objectieve feiten en gebeurtenissen weergeven, blijkt dat zij bijdragen aan het verspreiden en in stand houden van de bevooroordeelde houding jegens etnische minderheden in de samenleving. (Shadid, Media en minderheden: De rol van media bij het ontstaan en bestrijden van vooroordelen over etnische minderheden, 1995) Deze objectieve weergave van de feiten geldt als één van de journalistieke normen, maar in werkelijkheid blijkt hier echter niet altijd sprake van te zijn. Dit kan de journalisten echter niet verweten worden: zij passen zelf-controle toe waarmee zij proberen aan de journalistieke normen te voldoen. Toch zijn er een aantal tekortkomingen in de manier waarop de media omgaan met de etnische minderheden, die door de toepassing van positief hokjes denken en conditionering zouden kunnen worden opgelost.

Uit onderzoek blijkt dat de media op drie gebieden tekortschieten in hun informatievoorziening m.b.t. etnische minderheden. Allereerst gaan journalisten uit van een generaliserend cultuurbegrip. Cultuur is echter dynamisch en er zitten wel degelijk verschillen tussen de cultuur van verschillende Marokkanen, Turken en Surinamers. Binnen deze groepen is er sprake van een grote verscheidenheid. Daarnaast wordt in negatieve berichtgeving over minderhedengroepen de etniciteit van deze groep benadrukt. Dit draagt bij aan de stereotypering doordat zij worden gepresenteerd als probleemgroep. Tot slot wordt de religie van deze groepen benadrukt, waardoor het idee ontstaat dat het negatief afwijkende gedrag gekoppeld zijn aan het geloof, terwijl er ook andere factoren van invloed zijn. (Shadid, Media en minderheden: De rol van media bij het ontstaan en bestrijden van vooroordelen over etnische minderheden, 1995)

Deze tekortkomingen kunnen verklaard worden door een aantal factoren. Ten eerste is de berichtgeving vaak onbewust gekleurd door de vooroordelen die de journalist zelf heeft. Hij of zij geeft de informatie op een dergelijke manier weer zodat deze overeenkomt met zijn eigen referentiekader. Ook kunnen deze vooroordelen ervoor zorgen dat de journalist in mindere mate gestimuleerd wordt om te zoeken naar een 'second opinion' wanneer de gevonden informatie in overeenstemming is met zijn eigen vooroordelen. (Shadid, Media en minderheden: De rol van media bij het ontstaan en bestrijden van vooroordelen over etnische minderheden, 1995)

Ook de nieuwswaarde van berichten heeft invloed op de manier waarop de informatie wordt weergegeven. Om een bericht een hogere nieuwswaarde te geven, maken journalisten o.a. gebruik van polarisatie. Ze benadrukken de verschillen tussen autochtonen en allochtonen om het artikel meer gewicht te geven. Ook proberen zij de informatie meer sociaal gewicht te geven door de nadruk te leggen op de gevolgen voor de hele samenleving van het negatieve gedrag van etnische minderheden. Zo voelen individuen zich persoonlijk betrokken bij het nieuws. (Shadid, Media en minderheden: De rol van media bij het ontstaan en bestrijden van vooroordelen over etnische minderheden, 1995)

Tot slot blijkt dat er sprake is van een gebrek aan scholing voor journalisten over de cultuur van etnische minderheden, waardoor zij niet in staat zijn deskundigen en goede bronnen te vinden en hier niet kritisch genoeg tegenover staan. Dit resulteert in een eenzijdige berichtgeving waarin de journalist zijn eigen vooroordelen en die van de lezer bevestigt. (Shadid, Media en minderheden: De rol van media bij het ontstaan en bestrijden van vooroordelen over etnische minderheden, 1995)

5.2 De invloed van de opvoeding op vooroordelen

Om de vraag naar hoe vooroordelen zich ontwikkelen te beantwoorden hebben ontwikkelingspsychologen het verband onderzocht tussen vooroordelen bij ouders en bij hun kinderen. In een recente meta-analyse is de stand van zaken uit dit onderzoek bekendgemaakt. Tot nu toe waren over dit thema 131 studies uitgevoerd, deze waren goed voor gegevens over meer dan 45.000 ouder-kind relaties. Uit deze studies bleek dat er inderdaad een verband bestaat tussen de vooroordelen van ouders in verband met die van hun kinderen. Dit verband werd bovendien gevonden over diverse vormen van vooroordelen en verschillende manieren om vooroordelen te meten. Hoe meer vooroordelen de ouders hadden, des te meer vooroordelen hun kinderen hadden. De spreekwoordelijke appel lijkt dus inderdaad niet ver van de boom te vallen. (Dhont, 2013)

De psychologische neiging tot stereotypering wordt door de media bevestigd. Advertenties, kranten, reclames en televisieprogramma's zitten vol met raciale- en genderstereotypes. De film *Missrepresentation* laat zien wat voor effect de stereotypering van vrouwen heeft op de positie die ze in de maatschappij weten te bemachtigen. Ook in onze directe omgeving komen we in aanraking met concrete verschillen tussen bepaalde groepen, zoals het soort beroepen dat door veel mannen of juist vrouwen worden uitgeoefend. Dit zorgt er voor dat we een stereotypebeeld krijgen bij bepaalde beroepen en daarom worden deze dan ook bestempeld als zogenaamde "mannenberoepen" of "vrouwenberoepen". Op basis van incomplete informatie worden er dus conclusies getrokken die erg ver gaan. Omdat de mensen om ons heen dat ook doen, heeft dat een zelfversterkend effect. Zolang stereotype beelden worden doorverteld, zal men dit effect enkel versterken en wordt dit alleen maar bevestigd. Het feit dat er gelachen wordt om een vrouwonvriendelijke of racistische grap, is een verontrustend feit. Men voelt zich hierna pas schuldig omdat de grap ergens wel iets zegt over het heersende beeld. Vaak wil men dit niet toegeven en dit zorgt voor een situatie waarin het in de doofpot wordt gestopt, maar de volgende keer doet men het zelfde zo opnieuw. Stereotypes zitten diepgeworteld in onze natuur. We hebben ze nodig. Het is functioneel om mensen in groepen in te delen, omdat men de wereld zo probeert te verdelen. Juist omdat stereotypes onbewuste aannames zijn, is het lastig om ze te corrigeren en kunnen ze leiden tot discriminatie. We moeten ons er bewust van zijn dat zee en rol kunnen spelen bij het ontstaan van bepaalde verhoudingen in de maatschappij. Dat houdt echter niet in dat we nooit meer een leuke vrouwenmop mogen vertellen, maar het gaat er op dat we ons bewust moeten zijn van de rol die de stereotypes spelen in onze aannames. (Haan, 2013)

5.3 Conclusie

De media spelen een grote rol in de beïnvloeding van vooroordelen en stereotypen. Over de invloed van de media zijn er verschillende theorieën: De one-step-flowtheorie, de Multi-step flowtheorie, de theorie van de selectieve perceptie en de agendasettingtheorie. De media geven vaak een eenzijdig beeld van de gebeurtenis en bestempelen daarbij dus een groep. Hoewel journalisten proberen zich aan de journalistieke normen te houden, schrijven zij altijd vanuit hun eigen referentiekader en zijn zij dus nooit volledig objectief. Uit onderzoek blijkt dat de media op drie gebieden tekortschieten in hun informatievoorziening m.b.t. etnische minderheden. Journalisten gaan namelijk vaak uit van een generaliserend cultuurbegrip en benadrukken in negatieve berichtgeving over minderhengroepen de etniciteit van deze groep. Bovendien wordt de religie van deze groepen benadrukt, waardoor het idee ontstaat dat het negatief afwijkende gedrag gekoppeld is aan het geloof, terwijl er ook andere factoren van invloed zijn. (Shadid, Media en minderheden: De rol van media bij het ontstaan en bestrijden van vooroordelen over etnische minderheden, 1995). Ook de opvoeding speelt een grote rol in de manier waarop vooroordelen worden beïnvloed. Uit onderzoek blijkt dat er een verband

bestaat tussen de vooroordelen van ouders en die van hun kinderen die daar uit volgen en dat ouders dus bewust en/of onbewust vooroordelen meegeven aan hun kinderen in het socialisatieproces.

6. Hoe kunnen deze vooroordelen positief worden beïnvloed?

Vooroordelen kunnen grofweg op twee manieren positief beïnvloed worden. De eerste aanpak is gericht op interactie tussen de verschillende groepen. Stel dat groep X vooroordelen heeft jegens groep Y, dan is deze aanpak dus gericht op het contact van leden van groep X met leden van groep Y. De tweede aanpak is gericht op het bevooroordeelde individu. Door deze persoon in bepaalde informatie te voorzien of deel te laten nemen aan bepaalde activiteiten, kunnen zijn of haar vooroordelen positief beïnvloed worden. In dit hoofdstuk kijken we naar de verschillende manieren waarop deze positieve beïnvloeding kan plaatsvinden.

6.1 Aanpak gericht op interactie tussen groepen

Onderlinge afhankelijkheid

Een eerste strategie is gericht op het creëren van een situatie waarin er sprake is van onderlinge afhankelijkheid tussen de verschillende groepen. (Deutsch, 1949) Het gaat dan meestal om een probleem dat alleen door samenwerking opgelost kan worden. Tijdens deze samenwerking is er door de wederzijdse afhankelijkheid sprake van een vriendschappelijke relatie tussen beide groepen. Dit kan leiden tot een positieve beïnvloeding van de vooroordelen. Deze strategie is voornamelijk getest op kinderen in een schoolomgeving, waardoor de invloed van deze strategie op volwassenen nog onduidelijk is.

Contact tussen groepen

In een volgende aanpak wordt er volgens de contacthypothese van Gordon Allport bewust contact gecreëerd tussen de verschillende groepen onder optimale omstandigheden. Deze optimale omstandigheden zijn onder andere een gelijke status van beide groepen in de gegeven situatie, gemeenschappelijke doelen en samenwerking in plaats van competitie. (Allport, *The Nature of Prejudice*, 1954) Deze strategie vertoont dan ook overeenkomsten met de strategie gericht op onderlinge afhankelijkheid. Uit onderzoek is gebleken dat een persoon een minder bevooroordeelde houding heeft jegens etnische minderheden naarmate hij of zij meer persoonlijk contact heeft met leden van die etnische minderheden. (Machado, 2014)

Sociale identiteit

Een volgende strategie is gebaseerd op de social identity theory (Tajfel & Turner, 1979). De mens is geneigd om de wereld om zich heen te categoriseren. Personen waar een individu zich mee identificeert worden gecategoriseerd als de in-group op basis van een zekere verbondenheid. Personen die echter verschillen van het individu worden gecategoriseerd als de out-group. Hierdoor vormt een individu zijn of haar eigen sociale identiteit. De strategie van de sociale identiteit is gericht op het benadrukken van alternatieve manieren om personen te categoriseren.

Een eerste mogelijkheid wordt aangeduid met de term 'deategorisatie'. Het individu focust dan op de individuele eigenschappen van een lid van de out-group, waardoor het zwaartepunt verschuift van de verschillen tussen groepen naar de verschillen tussen individuen. Dit zorgt ervoor dat een persoon ook binnen zijn eigen in-group in grotere mate de verschillen tussen de individuen waarneemt.

Ook kan er gebruik gemaakt worden van 'recategorisatie'. Aan individuen die tot een verschillende groep behoren, wordt duidelijk gemaakt dat de groepen waar zij deel van uitmaken ook onderdeel zijn van een overkoepelende groep. Hierbij wordt de groepsidentiteit dus ondergeschikt gemaakt aan de overkoepelde identiteit. Een voorbeeld hiervan is de grote verscheidenheid aan identiteiten binnen Europa. Zo zien inwoners van Nederland zichzelf als Nederlander en inwoners van Spanje voelen zich een Spanjaard. Door hun gemeenschappelijke Europese identiteit te benadrukken, zullen zij zich in grotere mate met elkaar verbonden voelen.

Een soortgelijke strategie is 'kruislingse categorisatie'. Hierbij wordt de groepsidentiteit ondergeschikt gemaakt aan een andere gemeenschappelijke identiteit tussen individuen. Zo maakt het feit dat een individu rechten studeert onderdeel uit van zijn sociale identiteit: hij voelt zich verbonden met andere rechtenstudenten. Hetzelfde geldt voor een economiestudent. Hun gemeenschappelijke lidmaatschap van een voetbalvereniging zorgt er echter voor dat zij zich ook met elkaar verbonden voelen.

Onthullen persoonlijke informatie

Tot slot kunnen vooroordelen gereduceerd worden door het creëren van een situatie waarin twee individuen uit twee verschillende groepen een stukje persoonlijke informatie onthullen. (Ensari & Miller, 2002) Zij stellen zich hierdoor kwetsbaar op, waardoor zij een vertrouwensband creëren. Dit heeft een positieve invloed op de vooroordelen van beide individuen. Het is echter niet duidelijk of deze positieve invloed alleen geldt voor de vooroordelen jegens het andere individu of dat het zich uitstrekt naar de vooroordelen jegens de gehele out-group.

Wij hebben ervoor gekozen om deze verschillende strategieën die gericht zijn op de interactie tussen groepen niet te verwerken in onze uiteindelijke onderzoekopstelling. Allereerst zijn de strategieën voornamelijk getest in niet-realistische fictieve situaties. Toepassing van de strategieën in het dagelijks leven is dan ook moeilijk realiseerbaar. Daarnaast is het opzetten van een onderzoekssituatie waarin er interactie plaatsvindt tussen verschillende groepen een zeer tijdrovende klus. Tot slot zijn wij van mening dat de individuele aanpak van vooroordelen effectiever is, omdat de meeste vooroordelen zich voornamelijk in het onderbewustzijn bevinden.

6.2 Individuele aanpak

6.2.1 Affectieve aanpak

De affectieve aanpak van vooroordelen draait voornamelijk om gevoel en emotie. De nadruk ligt op hoe het individu zich voelt en hoe deze gevoelens kunnen worden beïnvloed. Binnen de affectieve aanpak zijn er twee mogelijke strategieën.

Perspectief

Een eerste mogelijke manier om de vooroordelen positief te beïnvloeden is om het bevooroordeelde individu kennis te laten maken met het perspectief van een lid van de out-group. Uit onderzoek van Adam Galinsky en Gordon Moskowitz is gebleken dat dit leidt tot een afname in het gebruik van stereotypen bij het categoriseren of evalueren van een lid van de out-group. Het proces van het aannemen van het perspectief van een ander bevordert de gelijkheidsprincipes van het individu en maakt het bekende stereotype minder toegankelijk. (Galinsky & Moskowitz, 2000) Adam Galinsky heeft samen met een groep andere wetenschappers nog verder onderzoek gedaan naar deze manier van het reduceren van vooroordelen. In een serie van vijf experimenten testten zij de effecten van verschillende manieren om individuen kennis te laten maken met het perspectief van een lid van de out-group. In een van de experimenten krijgen de proefpersonen een foto van een zwarte man te zien, waarna zij de opdracht krijgen om zich zijn gevoelens, gedachten en ervaringen in te beelden. Uit de resultaten bleek dat dit een effectieve manier was om de vooroordelen te reduceren, waarbij dus gebruik wordt gemaakt van het zogenaamde 'perspective-taking'. (Todd, Bodenhausen, Richeson, & Galinsky, 2011)

Empathie

Bij de tweede aanpak wordt een beroep gedaan op het empathische vermogen van het individu. Door individuen informatie te laten lezen of beelden te laten zien over onderwerpen als discriminatie jegens groepen met een slechte reputatie, geven zij in mindere mate uiting aan hun vooroordelen en zijn zij eerder bereid om persoonlijk contact aan te gaan met personen uit de gestigmatiseerde groep (Stephan & Finlay, 1999). Deze aanpak ligt dicht bij het perspective-taking, omdat bij beide strategieën een beroep wordt gedaan op het inlevingsvermogen van het individu.

6.2.2 Cognitieve aanpak

Waar de affectieve aanpak zich richt op het gevoel, staat bij de cognitieve aanpak de ratio centraal. Bij deze aanpak ligt de nadruk op wat en hoe een individu denkt over een bepaalde groep. Ook binnen deze vorm van aanpak zijn verschillende manieren om vooroordelen te reduceren te onderscheiden.

Onderdrukking van vooroordelen

Een vorm van het reduceren van vooroordelen waar veel onderzoek naar is gedaan is het onderdrukken van de vooroordelen. Volgens onderzoek van Irene Blair nemen de vooroordelen af wanneer een persoon zich bewust wordt gemaakt van zijn of haar bevooroordeelde gedachten en vervolgens de instructie krijgt om deze te onderdrukken. (Blair, 2002) Hoewel de eerder genoemde onderdrukking van vooroordelen een effectieve strategie lijkt om de uiting van stereotypen en vooroordelen te reduceren, kan het soms echter het tegenovergestelde effect hebben. De onderdrukking verscherpt dan de vooroordelen op het onbewuste niveau, waar de stereotypering vaak het meest verraderlijk en hatelijk is. (Galinsky & Moskowitz, 2000) Aangezien we willen dat de strategieën die we in onze onderzoeksopzet testen gericht zijn op de lange termijn, hebben we besloten om de onderdrukking van vooroordelen niet in ons experiment te testen. Doordat de onbewuste vooroordelen door deze strategie juist versterkt worden, kan er op de lange termijn immers niet gesproken worden van een positieve invloed op de vooroordelen.

Erkenning van vooroordelen

Psycholoog Rodolfo Mendoza-Denton pleit dan ook voor het erkennen van de bestaande vooroordelen. (Mendoza-Denton, 2011) Volgens hem leidt de onderdrukking van vooroordelen

namelijk tot veronderstelde 'kleurenblindheid'. Het is volgens hem echter onmogelijk voor de mens om verschillende huidskleuren en etnische groeperingen niet van elkaar te onderscheiden, aangezien een individu continu bezig is met het categoriseren van de wereld om hem heen (zie hoofdstuk 1). Als een individu zichzelf voorhoudt om geen onderscheid te maken tussen verschillende etnische groeperingen, is hij of zij juist eerder geneigd om zich bezig te houden met dit onderscheid. Volgens Mendoza-Denton is multiculturalisme de oplossing. In deze strategie worden de verschillen tussen de verschillende groepen erkend en wordt deze diversiteit omarmd. (Mendoza-Denton, 2011)

Ook sociaal psycholoog Daniël Wigboldus kan zich vinden in deze visie. Nadat we hem via een e-mail hadden gevraagd hoe hij denkt dat vooroordelen het beste positief beïnvloed kunnen worden, antwoordde hij ons dat hij van mening is dat men niet vroeg genoeg kan beginnen om vooroordelen te bespreken met kinderen en jongeren. Hij vindt dat op scholen, wellicht nog explicieter dan nu het geval is, aandacht besteed zou moeten worden aan de gevolgen van (impliciete) vooroordelen. Bewustzijn en het bespreekbaar maken van vooroordelen op lagere scholen is volgens hem een belangrijke eerste stap. Hij zou graag zien dat alle jongeren tijdens het middelbaar onderwijs een inleiding in de psychologie zouden krijgen, al zou het maar gedurende een beperkt aantal weken zijn. Basiskennis van de psychologie en over hoe de hersenen werken kan volgens hem relativerend werken en leerlingen de subjectiviteit van hun eigen ideeën doen inzien.

Herstellen van de onbewust bevooroordeelde houding

Een volgende strategie is gericht op het herstellen van de onbewust bevooroordeelde houding van een individu. Hierbij kan gebruik gemaakt worden van klassieke conditionering⁴, door een stereotype beeld te koppelen aan positieve afbeeldingen en woorden. Door de koppeling van deze informatie wordt het stereotype bewust ontkend. Uiteindelijk koppelt het individu ook zonder deze directe prikkels een lid van de stereotype groep onbewust aan positieve informatie. Hierdoor is er sprake van een afname in de automatische (onbewuste) activatie van het stereotype en worden de vooroordelen gereduceerd. (Kawakami, Dovidio, Moll, & Hermsen, 2000)

Een andere methode om de onbewust bevooroordeelde houding te reduceren staat bekend als de Situational Attribution Training (Stewart, Latu, Kawakami, & Myers, 2010). Deze strategie is gebaseerd op de attributietheorie (Jones & Harris, 1967), die probeert te begrijpen op welke manier mensen hun eigen gedrag en dat van anderen verklaren. Hierbij wordt onderscheid gemaakt in externe attributie, waarbij de oorzaak buiten de invloed van de desbetreffende persoon ligt, en interne attributie, waarbij de oorzaak binnen de invloed van de desbetreffende persoon ligt. In het geval van een negatief stereotype zijn individuen eerder geneigd om uit te gaan van interne attributie. Bij de Situational Attribution Training wordt het individu aangeleerd om in een dergelijk geval ook de externe factoren te overwegen. Bij deelnemers aan experimenten waarbij deze training werd toegepast, was er sprake van een vermindering van de automatische etnische stereotypering. Bij het verminderen van deze onbewuste vooroordelen rest echter wel de vraag of dit ook een positieve invloed heeft op het daadwerkelijke gedrag van de individuen en of het ook de bewuste houding jegens de out-group verandert (Stewart, Latu, Kawakami, & Myers, 2010). Wij hebben er echter voor gekozen om deze theorie niet uit te testen in ons experiment omdat het moeilijk is om een dergelijke training op professioneel niveau te realiseren.

Herstellen van het denkproces

Een volgende strategie heeft betrekking tot het denkproces waarin de vooroordelen worden ingeschakeld. Uit onderzoek bleek dat proefpersonen die gestimuleerd werden om op een complexere manier te denken en naar problemen tussen etnische groeperingen te kijken, een

⁴ Het aanleren van nieuw gedrag via een associatieproces

minder bevooroordeelde houding innamen tegenover leden van de out-group. (Gardiner, 1972) Ook wanneer hen werd aangeleerd om statistische redenering toe te passen op hun oordelen, bleek dat zij op nauwkeurigere wijze oordeelden over leden van hun out-group. (Schaller, Asp, Roseil, & Heim, 1996) Omdat wij ons richten op een relatief jonge doelgroep (15-18 jaar) waarvan de leden vaak nog niet gewend zijn om op een dermate complexe manier naar problemen te kijken, hebben wij ervoor gekozen om deze strategie niet toe te passen in onze onderzoekopstelling.

Positief hokjesdenken

Een andere mogelijke strategie is het creëren van een meer positief stereotype beeld door het benoemen van positieve eigenschappen en kenmerken van de leden van de gestigmatiseerde groep. Psychologe Hedy Greijdanus zei hierover het volgende: “Je kunt de mensen niet even uit negatieve hokjes halen en verwachten dat die hokjes dan verdwijnen. Je ontkomt er gewoon niet aan om die hokjes zelf positiever te maken.” (Rijksuniversiteit Groningen, 2015) Met de term ‘hokjes’ verwijst Greijdanus naar het proces van sociale categorisatie. Uit een reeks experiment bleek dat dit positieve hokjesdenken effectief was op twee voorwaarden. Allereerst moet de beschikbaar gestelde positieve informatie gaan over een individu in plaats van over de hele etnische minderheid. Daarnaast moet de informatie niet in strijd zijn met het heersende stereotype beeld van de out-group. (Stratton, Canales, Armas, & Miller, 2006) Deze voorwaarden gelden omdat de informatie anders volledig in strijd zou zijn met het referentiekader van de proefpersoon, waarna er cognitieve dissonantie zou optreden. Hierdoor zou de beschikbaar gestelde positieve informatie ‘onschadelijk’ gemaakt worden door de proefpersoon, waardoor er geen sprake kan zijn van een positieve invloed op de vooroordelen.

Zelfbevestiging

Een volgende strategie is het reduceren van vooroordelen door de proefpersonen zich goed te laten voelen over zichzelf. Door hun positieve gevoel voor eigenwaarde te bevestigen, zijn zij eerder geneigd om leden uit gestigmatiseerde groepen ook positiever te waarderen. (Sinclair & Kunda, 1999) Wij hebben er echter voor gekozen om deze methode niet te verwerken in ons experiment, aangezien dit op lange termijn geen effectieve oplossing kan vormen. Een individu kan immers niet voortdurend in zijn of haar gevoel voor eigenwaarde bevestigd worden.

Interne conflictsituatie

Een andere mogelijke aanpak is gericht op het creëren van een conflictsituatie binnen het individu. Hierbij zijn twee strategieën mogelijk. In de eerste strategie krijgen de proefpersonen de opdracht om verantwoording af te leggen voor hun vooroordelen. Ze worden gevraagd om concrete redenen voor hun bevooroordeelde gedachten te geven. In dit proces worden de personen gedwongen na te denken over hun vooroordelen, waarna zij zelf tot de conclusie (kunnen) komen dat deze ongegrond zijn. (Bodenhausen, Kramer, & Süsler, 1994)

De tweede strategie richt zich op het bewust creëren van cognitieve dissonantie. De proefpersonen worden erop attent gemaakt dat hun bevooroordeelde gedrag niet in overeenstemming is met hun normen en waarden, zoals gelijkheid. De proefpersonen proberen dit interne conflict op te lossen door in mindere mate uiting te geven aan hun vooroordelen (Eisenstadt, Leippe, Rivers, & Stambush, 2003). Wij hebben deze aanpak niet toegepast in onze onderzoekopstelling, omdat onze proefpersonen zich in een leeftijdscategorie (15-18 jaar) bevinden waarin zij nog volop bezig zijn met het ontwikkelen van hun gedrag en hun normen en waarden. Daarom vinden wij het onrealistisch om hen te vragen hun gedrag te analyseren en hun vooroordelen te verklaren.

6.3 Conclusie

Vooroordelen kunnen grofweg op twee manieren positief worden beïnvloed. De eerste aanpak is gericht op interactie tussen de verschillende groepen, terwijl de tweede aanpak is gericht op het bevooroordeelde individu. In een eerste strategie gericht op de interactie tussen groepen probeert men een situatie te creëren waarin er sprake is van onderlinge afhankelijkheid tussen de verschillende groepen (Deutsch, 1949). In een volgende aanpak wordt er volgens de contacthypothese van Gordon Allport bewust contact gecreëerd tussen de verschillende groepen onder optimale omstandigheden. De strategie van de sociale identiteit is gericht op het benadrukken van alternatieve manieren om personen te categoriseren d.m.v. decategorisatie, recategorisatie of kruislingse categorisatie. De laatste strategie gericht op de interactie tussen groepen is het onthullen van persoonlijke informatie van twee individuen, waardoor zij zich kwetsbaar opstellen en een vertrouwensband creëren. (Ensari & Miller, 2002)

De strategieën gericht op het bevooroordeelde individu wordt onderscheid gemaakt tussen affectieve en cognitieve aanpak. Bij zowel de perspectiefstrategie als de empathiestrategie, affectieve strategieën, wordt een beroep gedaan op het inlevingsvermogen van het individu. De erkenning van vooroordelen of juist het onderdrukken van vooroordelen vallen onder de cognitieve aanpak. Een andere cognitieve strategie is het herstellen van de onbewust bevooroordeelde houding van een individu d.m.v. klassieke conditionering of Situational Attribution Training (Stewart, Latu, Kawakami, & Myers, 2010). Ook het herstellen van het denkproces door proefpersonen te stimuleren op een complexere manier te denken is een cognitieve strategie om vooroordelen te reduceren (Gardiner, 1972). Daarnaast kan zelfbevestiging een positieve invloed hebben op de vooroordelen van een individu. De laatste cognitieve strategie is het creëren van een interne conflictsituatie binnen het individu door hem of haar verantwoording te laten afleggen voor zijn of haar vooroordelen of het bewust creëren van cognitieve dissonantie (Bodenhausen, Kramer, & Süsser, 1994).

7. Welke strategie(ën) is/zijn het meest effectief?

7.1 Onderzoekopstelling

Van deze verschillende strategieën om vooroordelen te reduceren, hebben wij er vier uitgekozen die we in een onderzoekopstelling hebben getest. De verschillende soorten aanpak gericht op de interactie tussen groepen hebben wij in onze onderzoekopstelling buiten beschouwing gelaten. In dit onderzoek hebben wij gebruik gemaakt van in totaal 80 proefpersonen, verdeeld over 4 groepen van 20 personen. Iedere theorie testen we uit op een aparte onderzoeksgroep. Iedere groep bestaat uit 20 bovenbouwleerlingen van het Emmauscollege in Rotterdam, waarvan 4 deelnemers uit iedere jaarlaag (4vwo, 4havo, 5vwo, 5havo en 6vwo) met een gelijke verdeling jongens en meisjes. Ons experiment bestaat uit 3 onderdelen.

Het eerste onderdeel is het maken van een test om de vooroordelen van de proefpersoon te meten. Voordat de leerlingen de test maken, laten we hen op een formulier een aantal persoonlijke gegevens invullen (zie bijlage C). De test waarvan we gebruik maken komt van www.onderhuids.nl. Onderhuids is een project van een aantal verschillende maatschappelijke organisaties (waaronder De Familie Film & TV, Critical Mass en Dietz Dröge & van Loo) met als doel het bespreekbaar maken van racisme in alle delen van Nederland, om vervolgens oplossingen aan te dragen voor dit probleem. Op de site van Onderhuids staat de volgende toelichting op de test die wij voor ons onderzoek gebruiken:

‘De test onderzoekt of het voor jouw brein makkelijker is om positief aan witte huidskleur of Nederlandse achtergrond te koppelen, dan aan een donkere huidskleur of Marokkaanse achtergrond. De test meet dus of je bepaalde associaties makkelijker maakt dan andere, en of je brein voorgeprogrammeerd is om verschil te maken tussen mensen met een andere huidskleur of afkomst.’ (Onderhuids, sd)

Deze test wordt de ‘Implicit Association Test’ genoemd en is ontwikkeld door Harvard University. Door te meten hoe gemakkelijk men associaties (of ‘koppelingen’) maakt, kan de test berekenen of mensen met een bepaalde huidskleur of afkomst ‘automatisch’ (en vaak onbewust) positieve of negatieve gedachten bij de proefpersoon oproepen en hoe sterk dit effect is. De test berekent en vergelijkt de reactiesnelheid van de proefpersoon in de twee dubbeltaken. In deze taken moet de proefpersoon portretfoto’s en woorden in categorieën plaatsen. De categorieën voor de foto’s zijn blanke en donkere huidskleur en de categorieën voor de woorden zijn positief en negatief. De test meet de snelheid waarmee je positieve en negatieve begrippen aan een bepaalde huidskleur koppelt. Op deze manier geeft de test een beeld van de verborgen voorkeuren en de beelden die anderen onbewust bij de proefpersoon oproepen. Het wordt dan ook een test van ‘impliciete evaluaties’ genoemd. De test meet immers onbewuste en soms zelfs ongewilde associaties. Mensen met een andere huidskleur kunnen ongewild negatieve associaties oproepen, maar dit geldt ook voor andere groepen, bijvoorbeeld mannen of vrouwen, homo’s of hetero’s, joden of moslims.

Het tweede onderdeel van ons experiment bestaat uit het toepassen van één van de strategieën. Op iedere onderzoeksgroep testen we een andere theorie uit.

De theorie die we uittesten op groep 1 is gericht op het stimuleren van positief hokjesdenken. We gebruiken hiervoor de resultaten van onze enquêtes over stereotypen (zie hoofdstuk 2). We laten de proefpersonen kennis maken met drie fictieve personen; Hakim van Marokkaanse afkomst, Mehmet van Turkse afkomst en Winston van Surinaamse afkomst. Over deze drie fictieve personages hebben we een stukje tekst geschreven waarin we hun positieve eigenschappen naar voren laten komen (zie

bijlage D). Deze positieve eigenschappen hebben betrekking op een individu en zijn niet in strijd met het heersende stereotype, waardoor we verwachten dat er geen cognitieve dissonantie op zal treden.

De theorie die we uittesten op groep 2 is gericht op de erkenning van vooroordelen. We zullen proberen deze erkenning te bereiken door een fragment te laten zien van een college van sociaal psycholoog Daniël Wigboldus voor de Universiteit van Nederland.⁵ De titel van het college is 'Waarom is het gevaarlijk om te denken dat je geen vooroordelen hebt?'. Wigboldus legt het verschil uit tussen onze impliciete en reflectieve reacties en benadrukt dat iedereen vooroordelen heeft. Daarnaast legt hij uit dat het belangrijk is om deze vooroordelen te erkennen, omdat een individu dat ontkent vooroordelen te hebben hier ook geen rekening mee houdt in zijn of haar gedrag.

De theorie die we uittesten op groep 3 is gericht op het creëren van conditionering. Hierbij maken we gebruik van een presentatie waarin aan de linkerkant van het scherm een foto wordt weergegeven van een lid van een etnische minderheid en aan de rechterkant een positief woord. We maken gebruik van in totaal 5 foto's, die we een zo neutraal mogelijke uitstraling proberen te geven door hen in zwart-wit weer te geven. De positieve woorden in de presentatie zijn geluk, liefde, blij en vrede. Op deze manier proberen we de proefpersonen leden van de etnische minderheden aan positieve begrippen te laten koppelen en zo de (negatieve) vooroordelen te reduceren.

De theorie die we uittesten op groep 4 is gericht op het empathisch vermogen van het individu. In ons onderzoek maken we gebruik van een fragment uit een documentaire van Sunny Bergman genaamd 'Zwart als roet'.⁶ In dit fragment proberen drie jongen een fiets te stelen. De jongens hebben dezelfde lengte en dragen dezelfde kleding. Twee van de jongens maken onderdeel uit van een etnische minderheid, terwijl de derde jongen van Nederlandse afkomst is. De jongens worden gefilmd terwijl ze proberen het slot van een fiets door te zagen. Bij de allochtone jongens wordt meerdere malen door een voorbijganger de politie gebeld, terwijl de Nederlandse jongen hulp aangeboden krijgt van een voorbijganger. In dit fragment is er dus sprake van discriminatie. Door dit fragment aan de proefpersonen te laten zien, doen we een beroep op hun empathisch vermogen.

Tot slot nemen wij als derde onderdeel van het onderzoek bij de proefpersonen nogmaals de Impliciete Associatie Test af, om de invloed van toegepaste strategie op de vooroordelen van het individu te meten.

7.2 Resultaten

In de verwerking van onze onderzoeksresultaten hebben we de verschillende mogelijke testuitslagen als volgt nummers toegekend.

1	Sterke voorkeur voor lichte huidskleur
2	Matige voorkeur voor lichte huidskleur
3	Lichte voorkeur voor lichte huidskleur
4	Neutraal
5	Lichte voorkeur voor donkere huidskleur

⁵ Wigboldus, D. (2014). *Waarom is het gevaarlijk om te denken dat je geen vooroordelen hebt?*. Opgeroepen van Universiteit van Nederland: www.universiteitvannederland.nl/college/waarom-is-het-gevaarlijk-om-te-denken-dat-je-geen-vooroordelen-hebt/. Tot 6:55.

⁶ Bergman, S. (2014). *Zwart als roet*. Opgeroepen van NPO: http://www.npo.nl/2doc/01-12-2014/VPWON_1226620. Van 27:58 tot 30:53.

6	Matige voorkeur voor donkere huidskleur
7	Sterke voorkeur voor donkere huidskleur

Vervolgens hebben we de gegevens en resultaten die de deelnemers op hun deelnameformulier hadden genoteerd, uitgewerkt in een aantal Excel sheets (zie bijlagen E, F, G en H). Ook hebben wij het verschil berekend tussen hun eerste en tweede uitslag. Ter illustratie: stel een deelnemer scoorde bij de eerste test 3 (lichte voorkeur voor lichte huidskleur) en bij de tweede test 5 (lichte voorkeur voor donkere huidskleur), dan is het verschil $5-3=2$. Dit betekent dat de vooroordelen van deze deelnemer positief beïnvloed zijn en dat de toegepaste strategie dus effectief is geweest. Op deze manier hebben we van iedere groep twintig individuele uitslagen. We nemen vervolgens het gemiddelde van de verschillen tussen de begin- en einduitslag door alle verschillen bij elkaar op te tellen en deze te delen door het aantal deelnemers van de groep. Vervolgens kunnen we deze uitslag vergelijken met de resultaten van de andere groepen. De resultaten waren als volgt:

Groep	1	2	3	4
Resultaat	0,5	0,05	0,4	0,25

Bij het evalueren van deze resultaten houden we rekening met het feit dat een positieve beïnvloeding van de vooroordelen niet automatisch een positieve verandering in het gedrag teweegbrengt. Bovendien begonnen niet alle deelnemers met dezelfde uitgangssituatie: ook deelnemers die zelf een voorkeur hadden voor de donkere huidskleur, probeerden we d.m.v. onze strategieën een positiever beeld te laten krijgen van de etnische minderheden. In hun geval was dit geen positieve ontwikkeling, zij kregen dan immers een sterkere voorkeur voor de donkere huidskleur. Deze sterkere voorkeur voor de donkere huidskleur betekende echter wel dat de toegepaste strategie effectief was geweest. In totaal begon 86,25% van de deelnemers het experiment met een voorkeur voor de lichte huidskleur. 6,25% was bij de eerste test neutraal en 7,5% begon met een voorkeur voor de lichte huidskleur.

Uit bovenstaande resultaten blijkt dat de strategieën die zijn toegepast bij onderzoeksgroep 1 en 3, positief hokjesdenken en conditionering, het meest succesvol waren. Deze strategieën zullen we verder toelichten in hoofdstuk 8.

7.3 Evaluatie onderzoekopstelling

Na het afnemen van de testen in onze onderzoekopstelling hebben we een aantal punten die we in een volgend onderzoek anders zouden aanpakken. Zo konden de resultaten van de proefpersonen gedeeltelijk beïnvloed worden door externe factoren. Omgevingsgeluiden konden er bijvoorbeeld voor zorgen dat de deelnemer zich minder goed kon concentreren op het maken van de test, waardoor hij of zij een ander resultaat heeft behaald. Ook kon een deelnemer zich opgejaagd voelen doordat andere deelnemers al klaar waren met het maken van de test. Dit zouden we kunnen voorkomen door alle deelnemers de test individueel te laten afnemen en dus niet in een gemeenschappelijke ruimte. In verband met de beschikbare tijd en het aantal proefpersonen was dit in ons geval echter niet mogelijk. Deze externe factoren kunnen bovendien niet volledig uitgeschakeld worden. Daarom zouden wij er in een volgende onderzoekopstelling voor kiezen om de test drie keer af te nemen bij de proefpersonen voorafgaand aan het toepassen van één van de strategieën en drie keer na deze toepassing. Door vervolgens het gemiddelde van deze resultaten te nemen, is het eindresultaat betrouwbaarder.

Om de betrouwbaarheid te vergroten, zou het ook beter zijn om de test bij een grotere onderzoeksgroep af te nemen. Bovendien zouden de resultaten vollediger zijn als wij ook leerlingen van bijvoorbeeld vmbo- of Mbo-scholen en jongeren uit een ander deel van Nederland zouden laten deelnemen aan het onderzoek.

Een ander obstakel in onze onderzoekopstelling was de aanwezigheid van de proefpersonen. We namen de twee testen op twee verschillende dagen af, waardoor de deelnemers ook op beide dagen een uur aanwezig moesten zijn. Een aantal van hen kwam bij de tweede test niet opdagen (i.v.m. ziekte of doordat de deelnemer het vergeten was), waardoor we een paar dagen later een tweede ronde voor deze tweede test moesten inlassen. Dit probleem zou vermeden kunnen worden door beide testen op dezelfde dag af te nemen. De vraag is dan alleen wel of dit invloed heeft op de resultaten van de tweede test, omdat de deelnemers diezelfde dag de test al eens gemaakt hebben waardoor ze deze de tweede keer misschien sneller afleggen.

7.4 Conclusie

Uit de verschillende strategieën om vooroordelen te reduceren, hebben wij er vier uitgekozen om te verwerken in een onderzoekopstelling: klassieke conditionering, positief hokjesdenken, het erkennen van vooroordelen en een beroep op het empathisch vermogen. Deze theorieën hebben wij getest door de vooroordelen van de deelnemers aan ons onderzoek te meten d.m.v. een test van www.onderhuids.nl. Na het afnemen van deze test, pasten we bij ieder van de vier onderzoeksgroepen van 20 leerlingen een andere strategie toe, waarna we hen te test opnieuw lieten maken. Uit de verschillen tussen de resultaten van de eerste en tweede test bleken klassieke conditionering en positief hokjesdenken het meest effectief te zijn.

8. Hoe kunnen deze strategieën worden toegepast in de samenleving?

De theorieën die in hoofdstuk 7 het meest succesvol blijken te zijn, namelijk positief hokjesdenken en klassieke conditionering, liggen dicht bij elkaar. In beide strategieën staat het koppelen van positieve informatie aan de etnische minderheden immers centraal. In dit hoofdstuk bekijken we hoe deze koppeling in het dagelijks leven kan plaatsvinden, om zo de vooroordelen jegens etnische minderheden onder de Nederlandse bevolking positief te beïnvloeden. We beginnen dit hoofdstuk met het nader bekijken van beide theorieën.

8.1 De theorie van positief hokjesdenken

De theorie van het positief hokjesdenken gaat uit van het feit dat de mens sociale categorisatie toepast in het dagelijks leven. Hoewel blijkt dat sociale categorisatie leidt tot vooroordelen, stelt Daniël Wigboldus dat het juist goed is om te categoriseren. Stereotypen spelen namelijk een belangrijke rol op het moment dat er een oordeel wordt gevormd. Hij toont aan dat de categorisatie functioneel is, omdat het onmogelijk is om de dag door te komen zonder de wereld om je heen in hokjes te stoppen. We kunnen het feit dat we categoriseren niet veranderen, en daarom zou het goed zijn om dit gegeven te gebruiken en om te zetten in iets positiefs. (Wigboldus, *Waarom is hokjesdenken juist goed?*, 2009) (Arakel, 2014)

Waarom blijkt de theorie van het positief hokjesdenken het meest effectief te zijn op de testgroep die wij hebben gebruikt voor het onderzoek? Waarom zorgt deze theorie ervoor dat de deelnemers aan het onderzoek minder bevooroordeeld zijn jegens etnische minderheden? Om deze vragen te beantwoorden, gebruiken we het proefschrift van Hedy Greijdanus, psychologe die onderzoek heeft gedaan naar stereotypering en vooroordelen. Zij beweert het volgende: “Je kunt de mensen niet even uit negatieve hokjes halen en verwachten dat die hokjes dan verdwijnen. Je ontkomt er gewoon niet aan om die hokjes zelf positiever te maken.” (Rijksuniversiteit Groningen, 2015) Door positieve informatie te koppelen aan (leden van) de etnische minderheden, zal het stereotiepe beeld van deze groep langzaam positiever worden. Dit zal leiden tot een reductie van de vooroordelen jegens deze groep, die meestal gebaseerd zijn op het stereotiepe beeld. Op deze manier zorgt positief hokjesdenken voor een positieve beïnvloeding van de vooroordelen.

Uit ons onderzoek blijkt dat positief hokjesdenken ook een manier kan zijn om de stereotype threat, de selffulfilling prophecy en discriminatie tegen te gaan. De stereotype threat kan er voor zorgen dat een persoon aan het heersende stereotiepe beeld van de eigen groep herinnerd wordt (zie hoofdstuk 4). Wanneer dit gebeurt, zal hij of zij zich hiermee verbonden voelen vanwege zijn lidmaatschap van deze (inferieure) groep en onder zijn of haar niveau gaan presteren. Het positief hokjesdenken kan hierbij een oplossing vormen, omdat door de verandering van het stereotiepe beeld men niet herinnerd zal worden aan de negatieve kenmerken van de eigen groep. Als in plaats van de negatieve kenmerken juist de positieve kenmerken benadrukt worden, zou een persoon juist boven verwachting kunnen gaan presteren. Hetzelfde geldt voor de selffulfilling prophecy: als het stereotiepe beeld verandert door positief hokjesdenken, zullen de verwachtingen ten aanzien van de (inferieure) groep stijgen en deze groep zal vervolgens door deze hoge verwachtingen beter presteren (Bruin, 2015). Tot slot zal positief hokjesdenken een reductie van de discriminatie tot gevolg hebben, doordat een positieve beïnvloeding van de vooroordelen leidt tot een positiever beeld van de etnische minderheden.

8.2 De theorie van klassieke conditionering

In de algemene betekenis is conditionering 'een leerproces waarbij een prikkel of een situatie een bepaalde gedragsreactie gaan uitlokken die oorspronkelijk niet door die prikkel of situatie werd verwekt' (Winkler Prins, 1979). Bij klassieke conditionering gaat het om een situatie waarin men een oorspronkelijk neutrale prikkel laat samengaan met een andere prikkel die wél de reactie in kwestie uitlokt. Het bekendste voorbeeld van de toepassing van klassieke conditionering is het experiment van Pavlov, waarin hij een hond een geluidssignaal gaf alvorens hem eten te geven. In eerste instantie ging te hond pas kwijlen na het zien van het voedsel, maar na verloop van tijd produceerde hij ook al kwijl bij uitsluitend het geluidssignaal (Pavlov & Anrep, 2003).

Klassieke conditionering kan op deze manier ook gebruikt worden om vooroordelen te verklaren. Door de herhaaldelijke koppeling van etnische minderheden aan negatieve informatie, ontstaat er bij veel mensen een negatieve attitude jegens een bepaalde groep. Deze attitude richt zich vervolgens ook op individuen op basis van hun lidmaatschap van deze groep. Klassieke conditionering zou dan ook als ideale strategie gezien kunnen worden om deze bevooroordeelde houding te herstellen en vooroordelen dus positief te beïnvloeden.

Uit onderzoek van Kawakami en haar collega's uit 2000 bleek dat de toepassing van klassieke conditionering een duidelijke vermindering van de bevooroordeelde houding tot gevolg had. Zij maakten hierbij gebruik van een onderzoeksofstelling waarin de deelnemers een trainingstaak uitvoerden waarin hen werd aangeleerd 'Nee' te zeggen tegen stereotiepe eigenschappen van de desbetreffende groep en 'Ja' tegen eigenschappen die niet behoorden tot het stereotiepe beeld van de groep in kwestie (Kawakami, Dovidio, Moll, & Hermsen, 2000).

8.3 Toepassing van positief hokjesdenken en klassieke conditionering

Hoewel een aanpak op individueel niveau een effectievere werking heeft op de bevooroordeelde houding van het individu, is het op grote schaal moeilijk om deze strategieën op individueel niveau toe te passen. Uit hoofdstuk 5 bleek dat de media en de opvoeding, twee socialiserende instituties, een grote invloed uitoefenen op de vooroordelen van een individu. De opvoeding lijkt echter een taak van de ouders en de meningen zijn verdeeld over in welke mate de overheid hier invloed op zou moeten of mogen uitoefenen. Daarom ligt het voor de hand om te kiezen voor een institutie waarmee een zeer grote groep bereikt kan worden: de media. Journalisten, presentatoren en bekende Nederlanders hebben als opinieleiders met een groot bereik een belangrijke invloed op de vooroordelen onder de bevolking (zie hoofdstuk 5).

De uiteindelijke toepassing voor de positieve beïnvloeding van vooroordelen moet gezocht worden in het stimuleren van deze opinieleiders om ervoor te zorgen dat zij de eerdergenoemde strategieën toepassen in hun berichtgeving. Uiteraard kan de overheid geen directe invloed uitoefenen op de berichtgeving in de pers, aangezien dit in strijd zou zijn met de Nederlandse persvrijheid, maar zij kan wel richtlijnen bieden en suggesties doen. Het is namelijk van groot belang dat er onderscheid gemaakt wordt tussen vrije en juiste informatievoorziening. De overheid zou in ieder geval de middelen moeten aanbieden die de journalisten en presentatoren kunnen gebruiken om het publiek van een juiste berichtgeving te voorzien. Het is dan aan henzelf om te besluiten of zij deze suggesties wel of niet toepassen in hun werk.

Een manier waarop de positieve beïnvloeding van vooroordelen in de media zou kunnen worden toegepast, is het nadrukkelijk vermelden van de etniciteit van een lid van een etnische minderheid

wanneer hij of zij in een positieve context in het nieuws komt. Als het gaat om een negatieve context zou er juist voor gekozen moeten worden om de etniciteit niet te vermelden om de bevestiging van de heersende vooroordelen tegen te gaan. Deze aanpak sluit zowel aan bij het positieve hokjesdenken als bij de klassieke conditionering.

Ook zou er vanuit de overheid een scholingsprogramma voor journalisten en presentatoren opgezet kunnen worden waaraan zij vrijwillig kunnen deelnemen. In dit programma maken zij kennis met verschillende culturen en wordt hen meer specifieke kennis m.b.t. de etnische minderheden aangeboden. Dit scholingsprogramma zou ervoor kunnen zorgen dat de vooroordelen van deze opinieleiders op individueel niveau positief beïnvloed worden, zodat zij vervolgens in hun berichtgeving in mindere mate de vooroordelen van het publiek bevestigen. Bovendien zouden zij door deze cursus in staat zijn betere bronnen en deskundigen te vinden die informatie kunnen verstrekken over de etnische minderheid, zodat er in mindere mate sprake zal zijn van een eenzijdige berichtgeving. (Shadid, Media en minderheden: De rol van media bij het ontstaan en bestrijden van vooroordelen over etnische minderheden, 1995) Het nadeel van deze aanpak schuilt echter in de vrijwillige deelname: de deelnemers aan de cursussen zullen waarschijnlijk voornamelijk journalisten zijn die zich al meer bewust zijn van hun vooroordelen en daar ook daadwerkelijk wat aan willen veranderen. De opinieleiders die zich daar nog niet bewust van zijn en dus onbewust in hun berichtgeving meer uiting geven aan hun vooroordelen, zullen minder snel deelnemen aan de cursus omdat zij vaak hun vooroordelen ontkennen. Hier valt echter niet aan te ontkomen, doordat de overheid geen directe invloed mag uitoefenen op de berichtgeving in de media.

Op (middelbare) scholen zouden ook dergelijke cursussen kunnen worden aangeboden voor docenten. In hun manier van lesgeven, en dat met name bij vakken als maatschappijwetenschappen en maatschappijleer, kunnen zij ook onbewust bijdragen aan de vorming van vooroordelen bij de leerlingen. Door de toepassing van positief hokjesdenken en klassieke conditionering, kunnen zij bijdragen aan de positieve beïnvloeding van de vooroordelen van hun leerlingen jegens de etnische minderheden.

8.4 Conclusie

De theorieën van positief hokjesdenken en klassieke conditionering zijn beide gericht op het koppelen van positieve informatie aan de etnische minderheden immers centraal. De uiteindelijke toepassing van deze strategieën in de maatschappij moet gezocht worden in de rol van de media. Journalisten, presentatoren en bekende Nederlanders hebben als opinieleiders met een groot bereik een belangrijke invloed op de vooroordelen onder de bevolking. Zij kunnen het positieve hokjesdenken en de klassieke conditionering toepassen in hun berichtgeving door de etniciteit van een lid van een etnische minderheid nadrukkelijk te vermelden in een positieve context en juist weg te laten als het gaat om een negatieve context. De overheid zou hen de middelen moeten aanbieden om het publiek van een juiste berichtgeving te voorzien, zoals een scholingsprogramma.

Conclusie

In onze probleemstelling stelden wij dat in de huidige Nederlandse maatschappij vooroordelen op basis van sociale categorisatie kunnen leiden tot discriminatie. Om dit probleem op te lossen, zijn we op zoek gegaan naar manieren om deze vooroordelen positief te beïnvloeden. Onze hoofdvraag luidde daarom: 'Hoe kunnen de vooroordelen van jongeren tussen de 15 en 18 jaar jegens de etnische minderheden in Nederland positief worden beïnvloed?'.

Allereerst hebben wij onderzocht wat vooroordelen, stereotypen en sociale categorisatie zijn. Een vooroordeel is een negatieve attitude jegens een lid van een bepaalde groep is, die gebaseerd is op het lidmaatschap van de desbetreffende groepering (Aronson, Akert, & Wilson, 2011). Stereotypen vertegenwoordigen de kenmerkende aspecten van (sociale) groepen, of van individuen uit die groepen (Nelson, 2009). Sociale categorisatie is het indelen van mensen in groepen (hokjes) op basis van gemeenschappelijke eigenschappen (Wigboldus, *Waarom is hokjesdenken juist goed?*, 2014).

Vervolgens hebben we een enquête afgenomen om te onderzoeken wat de vooroordelen jegens de drie grootste groepen etnische minderheden (Marokkanen, Turken en Surinamers) onder jongeren tussen de 15 en 18 jaar zijn. Hieruit bleek dat de meest voorkomende vooroordelen onder de onderzoeksgroep jegens Marokkanen zijn: agressief, boos, gemeen en dat ze veel waarde hechten aan geld. Voor de Turkse minderheid waren dit een onvriendelijke uitstraling, geheimzinnig en boos. Bij de Surinamer werden crimineel, drugsdealer, neerbuigend en onzeker het meeste genoemd. Het stereotype beeld dat de ondervraagden hadden van de Marokkaanse minderheid was agressief, crimineel, asociaal, luidruchtig, arrogant, religieus en aardig. Voor de Turkse minderheid werden agressief, luidruchtig, aardig, grappig, familiegericht en gebrekkig Nederlands het meest genoemd. Voor de Surinaamse minderheid waren dit o.a. sociaal, aardig, grappig, vrolijk, gastvrij, vergeetachtig en lui.

Uit ons onderzoek naar het ontstaan van vooroordelen bleek dat er vier theorieën zijn waarmee vooroordelen verklaard kunnen worden: de autoriteitstheorie, de conflicttheorie, de theorie op basis van socialisatie en de theorie op basis van sociale categorisatie (Shadid, *Grondslagen van interculturele communicatie*, 2012). Daarnaast kunnen de vooroordelen jegens de etnische minderheden in Nederland verklaard worden aan de hand van de komst van deze migranten naar Nederland. De verschillen tussen de Nederlandse cultuur en de cultuur van de etnische minderheden hebben geleid tot de versterking van het wij-zijgevoel en het ontstaan van vooroordelen jegens deze etnische minderheden. Ook is er sprake van lagere maatschappelijke positie voor de etnische minderheden op het gebied van arbeid, inkomen, woonomgeving en educatie.

Ook hebben wij onderzoek uitgevoerd naar de gevolgen van de vooroordelen. Hieruit hebben wij geconcludeerd dat vooroordelen kunnen leiden tot discriminatie. Een ander mogelijk gevolg van vooroordelen is de 'Stereotype threat'. Stereotype threat is een begrip dat zichzelf bevestigt en is meestal gebaseerd op een negatief stereotype. Ook de selffulfilling prophecy is een mogelijk gevolg van vooroordelen: men heeft dan een bepaalde verwachting van een groep mensen die uiteindelijk waargemaakt wordt, juist omdat dit de verwachting is.

Uit onze vijfde deelvraag, "Hoe worden deze vooroordelen beïnvloed?", kan geconcludeerd worden dat de media en de opvoeding de belangrijkste factoren zijn die de vooroordelen beïnvloeden. Door middel van massacommunicatie en sociale media kan een bepaalde boodschap een groot publiek bereiken en invloed uitoefenen op de perceptie van een individu. De psychologische neiging tot stereotypering wordt door de media bevestigd. Theorieën over de invloed van de media op

vooroordelen zijn de one-step-flowtheorie, de multi-step-flowtheorie, de theorie van de selectieve perceptie en de agendasettingtheorie. Wat betreft de opvoeding blijkt dat ouders zowel bewust als onbewust vooroordelen overdragen aan hun kinderen in het socialisatieproces.

Vervolgens hebben we onderzocht hoe vooroordelen positief kunnen worden beïnvloed. De gevonden strategieën kunnen worden ingedeeld in strategieën die gericht zijn op de interactie tussen groepen en strategieën die gericht zijn op het individu. De strategieën gericht op de interactie tussen groepen zijn het creëren van onderlinge afhankelijkheid, de contacthypothese, de strategie van de sociale identiteit en het onthullen van persoonlijke informatie. De strategieën gericht op het bevooroordeelde individu zijn de perspectiefstrategie, de empathiestrategie, het erkennen van vooroordelen, het onderdrukken van vooroordelen, het herstellen van de onbewust bevooroordeelde houding d.m.v. klassieke conditionering of Situational Attribution Training, positief hokjesdenken, het herstellen van het denkproces, zelfbevestiging en het creëren van een interne conflictsituatie.

Uit de verschillende strategieën om vooroordelen te reduceren, hebben wij er vier verwerkt in een onderzoekopstelling: klassieke conditionering, positief hokjesdenken, het erkennen van vooroordelen en een beroep op het empathisch vermogen. Deze theorieën hebben wij getest door de vooroordelen van de deelnemers aan ons onderzoek te meten d.m.v. een test van www.onderhuids.nl. Na het afnemen van deze test, pasten we bij ieder van de vier onderzoeksgroepen van 20 leerlingen een andere strategie toe, waarna we hen de test opnieuw lieten maken. Uit de verschillen tussen de resultaten van de eerste en tweede test bleken klassieke conditionering en positief hokjesdenken het meest effectief te zijn.

Positief hokjesdenken komt neer op het creëren van een positiever stereotype beeld door het benoemen van positieve eigenschappen en kenmerken van de leden van de gestigmatiseerde groep. Hierbij beschikbaar gestelde positieve informatie gaan over een individu in plaats van over de hele etnische minderheid en niet in strijd zijn met het heersende stereotype beeld van deze etnische minderheid. Hierbij kan gebruik gemaakt worden van klassieke conditionering door een stereotype beeld te koppelen aan positieve afbeeldingen en woorden. Door de koppeling van deze informatie wordt het stereotype bewust ontkend. Uiteindelijk koppelt het individu ook zonder deze directe prikkels een lid van de stereotype groep onbewust aan positieve informatie.

De theorieën van positief hokjesdenken en klassieke conditionering zijn dus beide gericht op het koppelen van positieve informatie aan de etnische minderheden. De uiteindelijke toepassing van deze strategieën in de maatschappij moet gezocht worden in de rol van de media. Journalisten, presentatoren en bekende Nederlanders hebben als opinieleiders met een groot bereik een belangrijke invloed op de vooroordelen onder de bevolking. Zij kunnen het positieve hokjesdenken en de klassieke conditionering toepassen in hun berichtgeving door de etniciteit van een lid van een etnische minderheid nadrukkelijk te vermelden in een positieve context en juist weg te laten als het gaat om een negatieve context. De overheid zou hen de middelen moeten aanbieden om het publiek van een juiste berichtgeving te voorzien, zoals een scholingsprogramma.

Voor een eventueel vervolgonderzoek zouden wij het toepassen van positief hokjesdenken en klassieke conditionering op grotere schaal in de media en in het onderwijs willen voorstellen. Hierdoor kan gemeten worden in welke mate deze strategieën daadwerkelijk effect hebben als deze op grotere groepen worden toegepast.

Nawoord

Wij hebben het uitvoeren van ons onderzoek en het schrijven van ons profielwerkstuk als zeer leerzaam ervaren. Wij hebben niet alleen veel geleerd over ons onderwerp zelf, maar ook over het afnemen van een enquête, het bedenken van een onderzoekopstelling en het samenwerken met elkaar. Daarnaast hebben we geleerd hoe moeilijk het is om een objectief sociaal-wetenschappelijk onderzoek uit te voeren en hoe moeilijk het is om tot nieuwe informatie te komen.

We zijn tevreden over de tijdsindeling van ons PWS: we zijn op tijd begonnen en haalden de deadlines die we onszelf gesteld hadden. We werkten regelmatig aan ons verslag en hebben onze onderzoekopstelling goed georganiseerd. Als we ons PWS echter nogmaals zouden maken, zouden we eerder zijn begonnen met ons vernieuwende onderzoek en hiervoor zouden we bovendien grotere groepen gebruikt hebben. Eigenlijk zijn we te lang bezig geweest met ons literatuuronderzoek, waardoor we te weinig tijd hadden voor ons eigen onderzoek. Het zou bovendien beter zijn geweest als fase 1 en 2 al voor de zomervakantie afgerond waren, zodat er daarna meer tijd zou zijn geweest voor het daadwerkelijke onderzoek. Ook zijn we erachter gekomen dat het soms lastig is om samen aan het verslag te werken, omdat we beiden onze eigen activiteiten hebben. Hoewel we af en toe vastliepen in ons onderzoeksproces en we het niet altijd met elkaar eens waren, hebben we met veel plezier gewerkt aan ons profielwerkstuk.

Als laatste willen we sociaal psycholoog Daniël Wigboldus graag bedanken voor zijn het beantwoorden van onze vragen met betrekking tot het positief beïnvloeden van vooroordelen. Ook zijn wij Hedy Greijdanus dankbaar voor het sturen van haar proefschrift, waar wij veel aan hebben gehad bij het maken van ons profielwerkstuk. Daarnaast willen we alle deelnemers aan onze enquête en aan onze onderzoekopstelling van harte bedanken voor hun medewerking. Zonder hen hadden we ons onderzoek niet uit kunnen voeren. Bovendien willen we onze ouders bedanken voor de mentale steun tijdens het maken van ons PWS. Tot slot willen we meneer Sira, de begeleider van ons profielwerkstuk, heel erg bedanken voor zijn hulp. Door zijn hoge verwachtingen en kritische feedback heeft hij ons gemotiveerd om ons profielwerkstuk zo goed mogelijk te maken en het beste uit onszelf te halen.

Wij vinden het heel bijzonder dat we ons onderzoek zijn begonnen met niets en dat we nu zijn geëindigd met een mooi profielwerkstuk waar we veel tijd en moeite in hebben gestoken. We zijn dan ook ontzettend trots op het eindresultaat en hebben er met veel plezier aan gewerkt.

Nilam Chotkan en Manon Michelotti

Rotterdam, februari 2016

Bijlage A: Enquête vooroordelen

ENQUÊTE PROFIELWERKSTUK

Geslacht: M/V
Leeftijd:
Schooltype (havo/vwo) en jaarlaag:
Nationaliteit ouders:

Vraag 1:

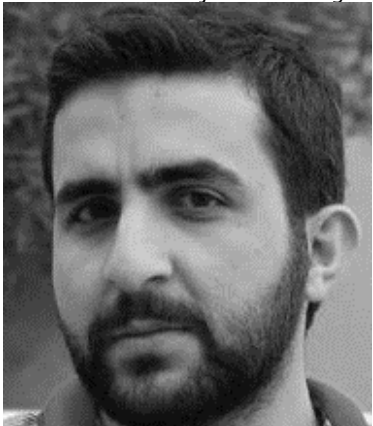
Noem de eerste vijf karaktereigenschappen die jij zou toekennen aan de volgende persoon. (Min. 3 – Max. 5)

1.
2.
3.
4.
5.

Vraag 2:

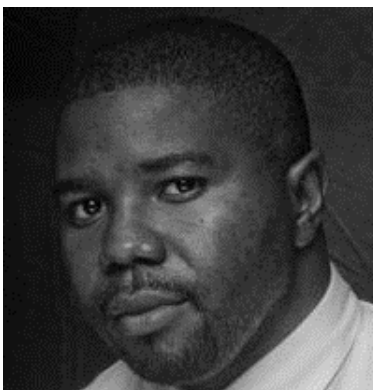
Noem de eerste vijf karaktereigenschappen die jij zou toekennen aan de volgende persoon. (Min. 3 – Max. 5)

1.
2.
3.
4.
5.

Vraag 3:

Noem de eerste vijf karaktereigenschappen die jij zou toekennen aan de volgende persoon. (Min. 3 – Max. 5)

1.
2.
3.
4.
5.

Bijlage B: Enquête stereotypen

ENQUÊTE PROFIELWERKSTUK

Geslacht: M/V
Leeftijd:
Schooltype (havo/vwo) en jaarlaag:
Nationaliteit ouders:

N.B. Het gaat in de volgende vragen niet om uiterlijke kenmerken.

Vraag 1:

Wat zijn volgens jou karaktereigenschappen van een stereotiepe Marokkaan? (Min. 3 – Max. 5)

1.
2.
3.
4.
5.

Vraag 2:

Wat zijn volgens jou karaktereigenschappen van een stereotiepe Turk? (Min. 3 – Max. 5)

1.
2.
3.
4.
5.

Vraag 3:

Wat zijn volgens jou karaktereigenschappen van een stereotiepe Surinamer? (Min. 3 – Max. 5)

1.
2.
3.
4.
5.

Bijlage C: Formulier deelname onderzoek

EXPERIMENT PWS GROEP 1

Leeftijd:
Geslacht:
Etniciteit:
Jaarlaag:
Niveau: havo/vwo
Uitslag test 1: ☐ Sterke voorkeur voor lichte huidskleur ☐ Matige voorkeur voor lichte huidskleur ☐ Lichte voorkeur voor lichte huidskleur ☐ Neutraal ☐ Lichte voorkeur voor donkere huidskleur ☐ Matige voorkeur voor donkere huidskleur ☐ Sterke voorkeur voor donkere huidskleur
Uitslag test 2: ☐ Sterke voorkeur voor lichte huidskleur ☐ Matige voorkeur voor lichte huidskleur ☐ Lichte voorkeur voor lichte huidskleur ☐ Neutraal ☐ Lichte voorkeur voor donkere huidskleur ☐ Matige voorkeur voor donkere huidskleur ☐ Sterke voorkeur voor donkere huidskleur

Instructie:

1. Vul links je gegevens in
2. Ga naar www.onderhuids.nl
3. Klik op 'Test Jezelf'
4. Klik op 'Doe de test'
5. Klik op 'Ik ga hiermee akkoord'
6. Kies voor 'Huidskleur'
7. Begin met de test en volg alle stappen
8. Vul op de site je gegevens in
9. Noteer links de uitslag van de test

Bijlage D: Strategie groep 3 positief hokjesdenken

Hakim El Amrani is 21 jaar en van Marokkaanse afkomst. Hij woont nog bij zijn ouders en trekt veel op met zijn familie. Op dit moment doet hij een MBO-opleiding tot Administratief Medewerker en in de avonden werkt hij als teamleider bij de Albert Heijn. Zijn vrienden en collega's zien hem als sociaal, zelfverzekerd en grappig. In zijn vrije tijd werkt hij als vrijwilliger bij zijn voetbalvereniging. Hij is scheidsrechter bij de voetbalwedstrijden en kan goed met kinderen omgaan. Hakim hecht veel waarde aan zijn uiterlijk en ziet er altijd verzorgd uit.

Mehmet Çelik is 25 jaar oud en van Turkse afkomst. Na het behalen van zijn vmbo-diploma is hij gaan werken in de Turkse supermarkt van zijn vader. Traditiegetrouw zal hij de winkel later overnemen: het is immers een familiebedrijf. Mehmet is heel vriendelijk en altijd beleefd tegen zijn klanten. Met het geld dat hij verdient, onderhoudt hij zijn gezin. Hij is al 3 jaar gelukkig getrouwd met zijn vrouw en samen hebben ze twee kinderen. Hij staat bekend om zijn zorgzaamheid en loyaliteit. Hij is altijd bereid om anderen te helpen en staat altijd voor zijn vrienden en familie klaar. Zo doet hij iedere week de boodschappen voor zijn oma, die dit zelf niet meer kan.

Winston Creton is 27 jaar en afgelopen jaar getrouwd met zijn vrouw. Winston is van Surinaamse afkomst en is erg op zijn familie gericht. Hij houdt van lekker eten en staat bekend om zijn ongeëvenaarde roti. Momenteel werkt hij als transportmedewerker. Hij is heel sociaal en gedreven en hij kan goed met zijn collega's overweg. In het dagelijks leven trekt hij veel op met zijn vrienden en familie. In zijn vriendenkring staat hij bekend om zijn gastvrijheid: Winstons deur staat altijd voor hen open. Winston houdt van R&B, salsa- en meringuemuziek en heeft een goed gevoel voor ritme. In zijn vrije tijd speelt hij in een brassband.

Bijlage E: Resultaten onderzoeksgroep 1

Resultaten groep 1: Positief hokjesdenken

Nr	Leeftijd	Geslacht	Afkomst	Jaarlaag	Niveau	Uitslag test 1	Uitslag test 2	Vershil
1	16	M	Nederlands	4	H	2	5	3
2	16	M	Nederlands/Surinaams	4	H	6	2	-4
3	15	V	Nederlands	4	H	2	3	1
4	15	V	Nederlands	4	H	2	4	2
5	15	M	Nederlands	4	V	2	2	0
6	16	M	Nederlands	4	V	3	1	-2
7	16	V	Nederlands	4	V	2	1	-1
8	16	V	Nederlands	4	V	1	3	2
9	16	M	Nederlands	5	H	2	2	0
10	17	M	Nederlands	5	H	1	5	4
11	17	V	Nederlands/Spaans	5	H	2	3	1
12	16	V	Nederlands	5	H	2	2	0
13	17	M	Nederlands	5	V	3	3	0
14	16	M	Nederlands	5	V	2	3	1
15	16	V	Nederlands	5	V	2	5	3
16	16	V	Nederlands	5	V	1	1	0
17	17	M	Rwandeese	6	V	3	3	0
18	17	M	Nederlands	6	V	2	3	1
19	17	V	Nederlands	6	V	3	2	-1
20	17	V	Nederlands	6	V	2	2	0
Gemiddeld verschil:								0,5

Bijlage F: Resultaten onderzoeksgroep 2

Resultaten groep 2: Erkenning van vooroordelen

Nr	Leeftijd	Geslacht	Afkomst	Jaarlaag	Niveau	Uitslag test 1	Uitslag test 2	Vershil
1	15	M	Marokkaans/Nederlands	4	H	6	2	-4
2	15	M	Nederlands	4	H	2	3	1
3	14	V	Nederlands	4	H	1	2	1
4	16	V	Nederlands/Indonesisch/Moluks	4	H	1	1	0
5	15	M	Turks	4	V	2	2	0
6	15	M	Irakees	4	V	3	5	2
7	15	V	Nederlands	4	V	1	1	0
8	15	V	Marokkaans/Antilliaans	4	V	2	3	1
9	16	M	Nederlands	5	H	2	1	-1
10	17	M	Nederlands	5	H	2	4	2
11	16	V	Nederlands	5	H	4	4	0
12	17	V	Nederlands/Engels	5	H	3	4	1
13	15	M	Nederlands	5	V	2	3	1
14	16	M	Surinaams	5	V	2	4	2
15	17	V	Nederlands	5	V	4	3	-1
16	16	V	Nederlands	5	V	1	2	1
17	17	M	Nederlands	6	V	3	1	-2
18	17	M	Nederlands	6	V	2	2	0
19	18	V	Nederlands	6	V	3	2	-1
20	17	V	Nederlands	6	V	3	1	-2
Gemiddeld verschil:							0,05	

Bijlage G: Resultaten onderzoeksgroep 3

Resultaten groep 3: Conditionering

Nr	Leeftijd	Geslacht	Afkomst	Jaarlaag	Niveau	Uitslag test 1	Uitslag test 2	Vershil
1	16	M	Nederlands	4	H	3	2	-1
2	15	M	Nederlands/Turks	4	H	1	6	5
3	15	V	Surinaams-Hindoestaans	4	H	6	5	-1
4	16	V	Nederlands/Venezuelaans	4	H	2	4	2
5	15	M	Nederlands	4	V	2	2	0
6	15	M	Nederlands	4	V	3	4	1
7	15	V	Nederlands	4	V	4	4	0
8	16	V	Nederlands	4	V	2	1	-1
9	17	M	Surinaams-Hindoestaans	5	H	1	1	0
10	18	M	Surinaams	5	H	2	6	4
11	16	V	Nederlands	5	H	2	2	0
12	16	V	Nederlands	5	H	3	2	-1
13	16	M	Nederlands	5	V	2	3	1
14	17	M	Nederlands	5	V	2	1	-1
15	16	V	Nederlands	5	V	5	6	1
16	15	V	Nederland	5	V	2	2	0
17	17	M	Nederlands	6	V	2	1	-1
18	18	M	Chinees	6	V	2	2	0
19	17	V	Nederlands	6	V	1	1	0
20	18	V	Nederlands	6	V	4	4	0
Gemiddeld verschil:								0,4

Bijlage H: Resultaten onderzoeksgroep 4

Resultaten groep 4: Empathie

Nr	Leeftijd	Geslacht	Afkomst	Jaarlaag	Niveau	Uitslag test 1	Uitslag test 2	Vershil
1	15	M	Nederlands	4	H	2	2	0
2	16	M	Nederlands	4	H	2	3	1
3	16	V	Nederlands	4	H	2	2	0
4	15	V	Nederlands	4	H	3	4	1
5	15	M	Nederlands	4	V	3	2	-1
6	16	M	Nederlands	4	V	2	2	0
7	15	V	Nederlands	4	V	2	2	0
8	15	V	Sri Lankees	4	V	4	6	2
9	18	M	Rwandeese	5	H	5	6	1
10	17	M	Russisch	5	H	6	4	-2
11	16	V	Nederlands	5	H	2	3	1
12	16	V	Nederlands	5	H	2	2	0
13	16	M	Nederlands	5	V	1	1	0
14	16	M	Nederlands	5	V	2	3	1
15	16	V	Nederlands	5	V	2	2	0
16	15	V	Nederlands	5	V	2	2	0
17	18	M	Afghaans/Russisch	6	V	3	4	1
18	17	M	Nederlands	6	V	2	4	2
19	18	V	Surinaams	6	V	3	3	0
20	17	V	Aziatisch	6	V	3	1	-2
							Gemiddeld verschil:	0,25

Bijlage I: Logboek Manon

Datum	Activiteit	Duur
	Brainstormen over onderwerp	2 uur
05-07-2015	PWS Tweedaagse, Oriënteren, Fase 1	4 uur
05-07-2015	Opstellen hoofd- en deelvragen, inleiding, bronnen zoeken	3 uur
06-07-2015	PWS Tweedaagse, Oriënteren, Fase 1	1 uur
Tijdens zomervakantie	Oriëntatie op onderwerp (literatuur)	5 uur
24-08-2015	Kijken documentaire Uitgesloten	1,5 uur
05-09-2015	Kijken College Daniël Wigboldus UvN	1 uur
08-09-2015	Werken aan fase 2	4 uur
20-09-2015	Werken aan fase 2 onderzoeksopzet	2 uur
22-09-2015	Onderzoeksplan, werkplan en bronnen samenvatten	3 uur
25-09-2015	KWT	1 uur
04-09-2015	Werken aan deelvraag 1	1 uur
07-10-2015	Werken aan deelvraag 1	1,5 uur
10-10-2015	Werken aan deelvraag 1 & 4 en enquête maken	3,5 uur
16-10-2015	Afnemen enquête	3 uur
20-10-2015	Verwerken gegevens enquête	6 uur
21-10-2015	Verwerken gegevens enquête + werken aan deelvraag 3 en 4	6 uur
25-10-2015	Werken aan deelvraag 3	1,5 uur
15-11-2015	Werken aan deelvraag 3	2 uur
17-11-2015	Werken aan deelvraag 3	1 uur
18-11-2015	Werken aan deelvraag 3	2 uur
19-11-2015	Werken aan deelvraag 3	2 uur
24-11-2015	Deelvraag 2 verbeteren	2 uur
25-11-2015	Bronvermelding	1 uur
29-11-2015	Deelvraag 6	4 uur
30-11-2015	Deelvraag 6	2 uur
03-12-2015	Deelnemers experiment werven	3 uur
03-12-2015	Vorbereiden experiment	2 uur
04-12-2015	Experiment deel 1	8 uur
05-12-2015	Vorbereiden experiment	4 uur
07-12-2015	Experiment deel 2	8 uur
11-12-2015	Verwerken resultaten experiment	4 uur
27-12-2015	Verwerken feedback	2 uur
03-01-2016	Werken aan deelvraag 8	2 uur
31-12-2016	Werken aan deelvraag 8	2 uur
01-02-2016	Werken aan conclusie	2 uur
06-02-2016	Logboek bijwerken en samenvoegen met verslag	1 uur
07-02-2016	Werken aan eindverslag	3,5 uur
Week 6	Werken aan presentatie	5 uur
		112,5 uur

Bijlage J: Logboek Nilam

Datum	Activiteit	Duur
	Brainstormen over onderwerp	2 uur
05-07-2015	PWS Tweedaagse, Oriënteren, Fase 1	4 uur
05-07-2015	Opstellen hoofd- en deelvragen, inleiding, bronnen zoeken	3 uur
06-07-2015	PWS Tweedaagse, Oriënteren, Fase 1	1 uur
24-08-2015	Kijken documentaire Uitgesloten	1,5 uur
08-09-2015	Werken aan fase 2	4 uur
16-09-2015	Werken aan fase 2	2.5 uur
22-09-2015	Onderzoeksplan, werkplan en bronnen samenvatten	2 uur
25-09-2015	KWT	1 uur
29-09-2015	Werken aan deelvraag 4	3 uur
10-10-2015	Werken aan deelvraag 1 & 4 en enquête maken	3,5 uur
16-10-2015	Afnemen enquête	3 uur
20-10-2015	Verwerken gegevens enquête	6 uur
21-10-2015	Verwerken gegevens enquête + werken aan deelvraag 3 en 4	6 uur
16-11-2015	Deelvraag 4 afronden en deelvraag 2 gegevens verwerken	4 uur
19-11-2015	Gegevens Deelvraag 2 verwerken	3 uur
19-11-2015	Gegevens verwerken deelvraag 2 (Grafieken maken)	3 uur
22-11-2015	Deelvraag 2 afronden	3 uur
30-11-2015	Deelvraag 5	3 uur
03-12-2015	Deelnemers experiment werven	3 uur
04-12-2015	Experiment deel 1	8 uur
06-12-2015	Deelvraag 5	2,5 uur
07-12-2015	Experiment deel 2	8 uur
11-12-2015	Verwerken resultaten experiment	4 uur
28-12-2015	Feedback verbeteren en schrappen onnodige stukken	3,5 uur
09-01-2016	Werken aan deelvraag 8	1,5 uur
31-01-2016	Deelvraag 8 verbeteren	2 uur
01-02-2016	Werken aan conclusie	2 uur
03-02-2016	Werken aan conclusie	1 uur
05-02-2016	Conclusie verbeteren	1 uur
07-02-2016	Werken aan eindverslag	3,5 uur
Week 6	Werken aan presentatie	5 uur
		104,5 uur

Bibliografie

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Nevitt Stanford, R. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Brothers.
- Agenda-setting*. (2007, mei 15). Opgeroepen op december 6, 2015, van Encyclo: <http://www.encyclo.nl/lokaal/10646>
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Boston: Addison-Wesley Publishing Company.
- Allport, G. W. (1979). *The Nature of Prejudice*. Boston: Addison-Wesley Publishing Company.
- Arakel, G. (2014, juli 27). *Voorbeeld Allochtoon*. Nederland. Opgehaald van Voorbeeld allochtoon: <http://www.voorbeeld-allochtoon.nl/2014/07/27/waarom-hokjesdenken-juist-goed/>
- Aronson, E., Akert, R. M., & Wilson, T. D. (2011). *Social Psychology*. US: Pearson Education.
- Art. 1. (2010, mei 19). *Art. 1, voorkomt en bestrijdt discriminatie*. Opgeroepen op september 16, 2015, van Art. 1 voorkomt en bestrijdt discriminatie: http://www.art1.nl/artikel/10123-vooroordelen_discriminatie_en_racisme
- Betekenisdefinitie. (2012, December 9). *Selectieve perceptie*. Opgeroepen op september 29, 2015, van Betekenisdefinitie: <http://www.betekenis-definitie.nl/Selectieve%20perceptie>
- Blair, I. (2002). The malleability of automatic stereotypes and prejudice. *Personality and Social Psychology Review*, 242-261.
- Bodenhausen, G. V., Kramer, G. P., & Süsler, K. (1994). Bodenhausen, G. V., Kramer, G. P., & Süsler, K. Happiness and stereotypic thinking in social judgment. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 66, Nr. 4, 621-632.
- Bolt, A., Wubbels, E., & Hagendoorn, L. (2006, maart 21). *Vooroordelen beïnvloed*. Opgeroepen op 2015, van Kennislink: <http://www.kennislink.nl/publicaties/vooroordelen-beinvloed>
- Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (1970). *La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*. Parijs: Editions de Minuit.
- Bruin, A. d. (2015). *Vooroordelen leraren zorgen voor "self-fulfilling prophecy"*. Opgehaald van Cosmicus: <http://www.cosmicus.nl/vooroordelen-leraren>
- CBS. (2014). *Demografische kerncijfers per gemeente 2014*. Opgehaald van CBS: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/68092452-2D41-416C-B5D5-C77737DBDE80/0/demografischekerncijfers2014.pdf>
- CBS. (2015). *Arbeidsdeelname; kerncijfers*. Opgeroepen op oktober 30, 2015, van CBS: <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=82309NED&D1=19-20&D2=a&D3=0&D4=0&D5=4%2c9%2c14%2c19%2c24%2c29%2c34%2c39%2c44%2c49%2c54%2cl&VW=T>
- CBS. (2015, februari 13). *Beroepsbevolking; kerncijfers naar geslacht en andere kenmerken 1996-2014*. Opgehaald van CBS: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=71958NED&D1=5,7,11,47-48&D2=a&D3=16,18-26&D4=l&HD=130719-1528&HDR=G3,T&STB=G1,G2>

- CBS. (2015, oktober 14). *Bevolking per maand; leeftijd, geslacht, herkomst, generatie*. Opgehaald van CBS:
<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=71090ned&D1=0&D2=0&D3=16-19&D4=a&D5=0&D6=96-114&HDR=T,G3,G1&STB=G4,G5,G2&VW=T>
- CBS. (2015). *Gemiddeld inkomen; particuliere huishoudens naar diverse kenmerken*. Opgehaald van CBS:
<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=70843ned&D1=0,6&D2=0-1,9,15,18&D3=17-18,23-28,34-35&D4=l&HD=091217-1446&HDR=G3,T,G1&STB=G2>
- Choenni, C., & Harmsen, C. (2007). *Geboorteplaats en etnische samenstelling van Surinamers in Nederland*. Opgehaald van CBS: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/B423BB56-A099-4272-86B0-2BB2021E7468/0/2007k1b15p74art.pdf>
- College voor de rechten van de mens*. (2007). Opgeroepen op september 16, 2015, van <http://www.mensenrechten.nl/wat-zijn-mensenrechten/discriminatie>
- De nieuwe reporter. (2007, augustus 29). *De invloed van media op vooroordelen*. Opgeroepen op 2015, van De nieuwe reporter: <http://www.denieuwereporter.nl/2007/08/de-invloed-van-media-op-vooroordelen/>
- Deutsch, M. (1949). A theory of cooperation and competition. *Human Relations*, Nr. 2, 129-152.
- Dhont, B. s. (2013, april 16). *Vooroordelen en racisme bij ouders en kinderen: De appel valt niet ver van de boom*. Opgeroepen op 2015, van Mensenkennis.be:
<http://www.mensenkennis.be/algemene-psychologie/vooroordelen-en-racisme-bij-ouders-en-kinderen-de-appel-valt-niet-ver-van-de-boom/>
- Digital Agency Bronso. (2014, januari 31). *Perceptuele vertekening*. Opgeroepen op september 29, 2015, van Digital agency BRONSO: <http://www.bronso.nl/blog/marketing/perceptuele-vertekening>
- Doorn, D. v. (2014). *Agenda-setting-theorie*. Opgehaald van Communicatiedeskundige:
<https://communicatiedeskundige.wordpress.com/media-theorie/theorieen/agenda-setting-theorie/>
- Eisenstadt, D., Leippe, M. R., Rivers, J. A., & Stambush, M. (2003). Counterattitudinal Advocacy on a Matter of Prejudice: Effects of Distraction, Commitment, and Personal Importance. 33(10), 2123-2152. *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 33, Nr. 10, 2123-2152.
- Encyclo. (2015). *Self fulfilling prophecy*. Opgehaald van Encyclo:
<http://www.encyclo.nl/begrip/selffulfilling%20prophecy>
- Ensari, N., & Miller, N. (2002). The out-group must not be so bad after all: the effects of disclosure, typicality, and salience on intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 83, Nr. 2, 313.
- Galinsky, A. D., & Moskowitz, G. B. (2000). Perspective-Taking: Decreasing Stereotype Expression, Stereotype. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 78, Nr. 4, 708-724.
- Gardiner, G. S. (1972). Complexity Training and Prejudice Reduction. *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 2, Nr. 4, 326-342.
- Greijdanus, H. (2015). *Intragroup communication in intergroup conflict*. Koninklijke Wöhrmann CPI.

- Haan, N. d. (2013, juni 7). *Stereotypen en vooroordelen, waarom kunnen we er niet omheen?* Opgeroepen op 2015, van Studium Generale Universiteit Utecht: <http://www.sg.uu.nl/nieuwsblog/2013/06/07/stereotypen-en-vooroordelen-waarom-kunnen-we-er-niet-omheen>
- Hayona. (sd). *Agenda setting*. Opgehaald van Marketingportaal: <https://www.marketingportaal.nl/modellen-strategieen/agenda-setting>
- Heijmans, C. (2012, mei 1). *De stereotype valkuil*. Opgehaald van Caroline Heijmans MSc: <http://www.carolineheijmans-psycholoog.nl/?p=1834>
- Hogg, M. A., & Abrams, D. (1988). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. Londen: Routledge.
- Hoogers, R. (2011, oktober 18). *Agendasettingtheorie*. Opgeroepen op december 6, 2015, van InfoNu: <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/diversen/84978-agendasettingtheorie.html>
- Jones, E., & Harris, V. (1967). The attribution of attitudes. *Journal of Experimental Social Psychology*, Nr. 3, 1-24.
- Kawakami, K., Dovidio, J. F., Moll, J., & Hermsen, S. (2000). Just say no (to stereotyping): effects of training in the negation of stereotypic associations on stereotype activation. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 78, Nr. 5, 871-888.
- Kenniscentrum Schiedam-Vlaardingen. (2014, juli). *Gemeente Schiedam*. Opgehaald van Onderwijsmonitor: <https://www.schiedam.nl/Docs/gemeente/cijfers%20en%20statistiek/Onderwijsmonitor%20MVS.pdf>
- Landau, M. J., & Miller, C. (2015, augustus 11). *Communication and Terrorism: A Terror Management Theory Perspective*. Opgeroepen op oktober 25, 2015, van ResearchGate: http://www.researchgate.net/publication/233465068_Communication_and_Terrorism_A_Terror_Management_Theory_Perspective
- Latten, J., Nicolaas, H., & Wittebrood, K. (2005). *Concentratie allochtonen toegenomen*. Opgehaald van CBS: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/C76697EB-0F8D-48A1-B666-2B4CEDA7BFDD/0/2005k3b15p090art.pdf>
- Lippmann, W. (1922). *Public Opinion*. New York: Hartcourt, Brace & Company.
- Machado, A. (2014, maart 21). *Is it possible to teach children to be less prejudiced?* Opgeroepen op december 7, 2015, van The Atlantic: <http://www.theatlantic.com/education/archive/2014/03/is-it-possible-to-teach-children-to-be-less-prejudiced/284536/>
- Marilyn. (2015, maart 30). *Self fulfilling prophecy: de kracht van verwachtingen*. Opgehaald van Mens-en samenleving: <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/psychologie/151120-self-fulfilling-prophecy-de-kracht-van-verwachtingen.html>
- Meldpunt discriminatie regio-amsterdam. (2012). *Beeldvorming - Hoe werkt dat?* Opgeroepen op 2015, van Meldpunt discriminatie: <http://www.mdra.nl/beeldvorming-hoe-werkt-dat>

- Mendoza-Denton, R. (2011, januari 3). *Top 10 strategies for reducing prejudice*. Opgeroepen op november 29, 2015, van Greater Good: http://greatergood.berkeley.edu/article/item/top_10_strategies_for_reducing_prejudice
- Multicultureel opleiden. (2012). *Multicultureel opleiden voor primair, voorgezet en hoger onderwijs*. Opgeroepen op september 16, 2015, van <http://www.multicultureelopleiden.nl/samenleving/diversiteit/vooroordelen-discriminatie/>
- Nederlandse Encyclopedie*. (2007). Opgeroepen op september 16, 2015, van Encyclo.nl: <http://www.encyclo.nl/lokaal/10006>
- Nelson, T. D. (2009). *Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. New York: Taylor & Francis Group.
- Obdeijn, H., & Schrover, M. (2008). *Komen en Gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Onbekend. (2013). *Selectieve perceptietheorie*. Opgeroepen op 2015, van Wikisage: http://nl.wikisage.org/wiki/Selectieve_perceptietheorie
- Onderhuids. (sd). *Meer weten over de Impliciete Associatie Test*. Opgeroepen op oktober 14, 2015, van Onderhuids: <https://www.onderhuids.nl/meer-weten/>
- Pavlov, I., & Anrep, G. (2003). *Conditiones Reflexes*. North Chelmsford, Massachusetts: Courier Corporation.
- Plous, S. (2015). *The Psychology of Prejudice: An Overview*. Opgeroepen op november 3, 2015, van Understanding Prejudice: <http://www.understandingprejudice.org/apa/english/page3.htm>
- (2014). *Rapport Registratie Discriminatieklachten 2012, Methode en uitkomsten*.
- Ravens. (2015, februari 18). *De invloed van de media en de injectienaaldtheorie*. Opgeroepen op december 6, 2015, van Wetenschap.infonu: <http://wetenschap.infonu.nl/onderzoek/151075-de-invloed-van-de-media-en-de-injectienaaldtheorie.html>
- Rijksuniversiteit Groningen. (2015, juni 25). *Positief hokjesdenken beste middel tegen negatief hokjesdenken*. Opgeroepen op november 30, 2015, van Rijksuniversiteit Groningen: <http://www.rug.nl/news/2015/06/positief-hokjesdenken-beste-middel-tegen-negatief-hokjesdenken>
- Schaller, M., Asp, C. H., Roseil, M. C., & Heim, S. (1996). Training in statistical reasoning inhibits the formation of erroneous group stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 22, Nr. 8, 829-844.
- Shadid, W. (1995). Media en minderheden: De rol van media bij het ontstaan en bestrijden van vooroordelen over etnische minderheden. *Toegepaste Taalwetenschap*, No. 2, p. 93-104.
- Shadid, W. (2012). *Grondslagen van interculturele communicatie*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Simons, D. J., & Chabris, C. (2011). *The Invisible Gorilla and Other Ways Our Intuition Deceives Us*. New York: Harpercollins Publishers.

- Sinclair, L., & Kunda, Z. (1999). Reactions to a black professional: motivated inhibition and activation of conflicting stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 77, Nr. 5, 885-904.
- Steele, C. M. (1997, juni). *A threat in the air: How stereotypes shape intellectual identity and performance*. Opgehaald van <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.52.6.613>
- Stephan, W. G., & Finlay, K. (1999). The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social Issues*, Vol. 55, Nr. 4, 729-743.
- Stewart, T. L., Latu, I. M., Kawakami, K., & Myers, A. C. (2010). Consider the situation: Reducing automatic stereotyping through Situational Attribution Training. *Journal of Experimental Social Psychology*, Vol. 46, Nr. 1, 221-225.
- Stratton, J., Canales, C., Armas, V., & Miller, N. (2006). Positive stereotyping: Influence tactic for prejudice reduction? *Social influence*, Vol. 1, Nr. 6, 265-287.
- Stroucken, L., Takkenberg, D., & Béguin, A. (2008). *Citotoets en de overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs*. Opgehaald van CBS: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/92FA624A-0870-4930-8DDF-868F3DEB65DC/0/2008k2v4p07art.pdf>
- Study. (2014). *Stereotype Threat: Definition, Examples & Theories*. Opgehaald van Study.com: <http://study.com/academy/lesson/stereotype-threat-definition-examples-theories.html>
- Tajfel, H., & Turner, J. (1979). *An integrative theory of intergroup conflict*. Monterey, Californië: Brooks/Cole.
- Todd, A. R., Bodenhausen, G. V., Richeson, J. A., & Galinsky, A. D. (2011). Perspective taking combats automatic expressions of racial bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 100, Nr. 6, 1027-1042.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford: Blackwell.
- Universiteit van Tilburg. (2009, mei 20). *Ideologie van gelijkheid veroorzaakt dagelijks racisme op de werkvloer*. Opgeroepen op september 29, 2015, van Universiteit van Tilburg: http://uvtapp.uvt.nl/fsw/spits.nb_lib.frmToonPersbericht?v_id=21922
- Van Dale. (1992). *Van Dale Groot Woordenboek Der Nederlandse Taal*. Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- Van den Bergh, L., Denessen, E., Voeten, M., Hornstra, L., & Holland, R. (2010). The implicit prejudiced attitudes of teachers: Relations to teacher expectations and the ethnic achievement gap. *American Educational Research Journal*, 47, 497-527.
- Van Gaalen, R., & De Vos, A. (2011). *Sociaaleconomische positie van ouders en kinderen naar herkomst*. Opgehaald van CBS: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/DC7212DC-DB64-4E5B-BBAC-306861383653/0/2011k3p22art.pdf>
- Wigboldus, D. (2009). *Waarom is hokjesdenken juist goed?* Opgehaald van <http://www.universiteitvannederland.nl/college/waarom-is-hokjesdenken-juist-goed/>
- Wigboldus, D. (2014). *Hoe houden onze hersenen ons voor de gek?* Opgehaald van Universiteit van Nederland: <http://www.universiteitvannederland.nl/college/hoe-houden-onze-hersenen-ons-voor-de-gek/>

- Wigboldus, D. (2014). *Waarom is hokjesdenken juist goed?* Opgehaald van Universiteit van Nederland: <http://www.universiteitvannederland.nl/college/waarom-is-hokjesdenken-juist-goed/>
- Wijk, J. v. (2013). *Woordenboek Juridische Terminologie en Politiejargon*. Brave New Books.
- Wikipedia. (2015, oktober 7). *Massacommunicatie*. Opgeroepen op december 6, 2015, van Wikipedia: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Massacommunicatie>
- Wikipedia. (2015, januari 26). *Multi-step flow theory*. Opgeroepen op 2015, van Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Multi-step_flow_theory
- Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2007). *Sociale Psychologie*. Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- Winkler Prins. (1979). *De Grote Winkler Prins Encyclopedie in 26 delen*. Amsterdam: Argus B.V.
- Woorden. (2014). *Personificatie*. Opgeroepen op september 29, 2015, van Woorden.org: <http://www.woorden.org/woord/personificatie>